

Pena-roja homenatja al seu poeta més universal amb actuacions musical-poètiques i visita al museu Lo Masmut. [p. 4]

Enguany fa 50 anys que els veïns del Baix Cinca es van mobilitzar contra la instal·lació de la central de Xalamera. [p. 6]

La Llitera ha implantat la recollida de brossa porta a porta per complir amb la normativa europea, però no tothom hi està d'acord. [p. 13]

L'any 1938, l'aviació italiana va deixar caure sobre la població matarranyenca el seu carregament assassí. Van morir cinc veïns. [p. 18]

TERROR I TERRITORI

[p. 14]

Sumari

- 2 Cartes dels lectors
- 3 Editorial
 - Vinyetes al vent
- 4 Matarranya
- 6 Baix Cinca
- 9 Ribagorça
- 10 Entrevista
- 12 Llitera
- 14 Aragó
- 16 Catalanofonia
- 17 Tribuna
- 18 Reportatge

Imatge coberta: Detall de les feines toponòmiques a Torredarques, el 2016 (Foto ©Carles Terès)

TEMPS DE FRANJA 166

Edita:

C. Sagrat Cor, 33. 44610 Calaceit. T. 978 85 15 21

- Associació Cultural del Matarranya
- Institut d'Estudis del Baix Cinca-IEA
- Centre d'Estudis Ribagorçans (CERib)

Coordinació: Carles Terès.
redaccio@tempsdefranja.org

Gestió i administració: Cèlia Badet.

Maquetació gràfica: Carles Terès

Consell de redacció:

Matarranya: M. D. Gimeno, Carles Sancho
Baix Cinca: Rosa Arqué
Llitera: Josep Espluga
Ribagorça: Glòria Francino
Cultura: Hèctor Moret
Entrevistes i Opinió: Carles Terès
Catalanofonia: Hugo Sorolla
Aragó: Màrio Sasot

En aquest número: Roberto Albiac, Marina d'Algars, Patrici Barquín, Esteve Betrià, Pietro Cusalón, Quim Gibert, Antonio Ibarz, Ramon Mesalles, Josefina Motis, Vicent Pallarés, Lluís Rajadell, Víctor Sanvisens, Ramon Sistac, Arnau Timoneda.

Suplements:

Styli Locus: M. Sasot
Temps d'escola: P. Nogués, P. Cusalón
Subscripcions i publicitat: 978 85 15 21

Producció: Terès & Antolin
info@teresantolin.com

Disseny: Carles Terès Bellès

Dipòsit legal: TE-88/2000

ISSN: 1695-7709

Membre de l'ACPC

En venda a:

Albelda: Estanc Conchita. **Calaceit:** Papereria Abàs. **El Torricó:** Llibreria Pilarín. **Fraga:** Llibreria Badia. **Girona:** Llibreria Les Voltes. **Mequinensa:** Papereria González. **Reus:** Llibreria Gaudí. **Saïd:** Llibreria Panadés i Llibreria Sorolla. **Saragossa:** Papeleria Germinal. C. Sepulcro, 21. **Tamarit:** Estanc Patrito. **Tortosa:** La 2 de Viladrich. **Vall-de-roques:** Camins Serret.

Cartes dels lectors

La vida dels temporers, importa?

El passat 24 de juny, vaig llegir al *Periódico de Aragón* un article que em va deixar noquejat, com si m'hagués donat un cop de puny el mateix Paulino Uzkudum o l'Urtain en los seus bons temps.

Sota l'epígraf de «Baix Cinca» els titulars deien (tradueixo): «La Guàrdia Civil reforça la seguretat durant la campanya de la fruita a Fraga».

Dins de la notícia, cap ni una data comptable, fefaent, constatable i rigorosa, i tampoc de falsa, de l'augment de la delinqüència o accions violentes a Fraga i la Comarca del Baix Cinca durant les campanyes fructícoles dels darrers anys.

Això sí, moltes dades dels efectius de la Guàrdia Civil que s'han desplegat i desplaçaran aquest estiu, un marmàgnum de noms dels contingents i les seues sigles, i un servei de tricorns a cavall! que vigilaran les finques i els camins rurals «per a prevenir els delictes en zones complicades on no poden desplaçar-se vehicles de dos o quatre rodes».

Així mateix sovintejaven frases d'alerta, de vigilància i sospites vàries i recollien les crides de les autoritats a la població de que «si se observa movimientos sospechosos o tránsito de personas extrañas en zonas próximas a las propiedades, los agricultores o ganaderos pueden ponerse en contacto con la guardia civil en los teléfonos, etc.»

Tot un perfecte model *Göbbelsià* per a fondre inequívocament els conceptes *immigració i delinqüència*.

La nota oficial i la notícia transmetien la idea que els emigrants havien vingut massivament als nostres pobles a robar en comptes d'anar a collir fruita.

L'endemà va sortir una altra notícia als diaris, aquesta amb fets fefaents i llastimosament tràgics. Un immigrant d'origen pakistanès havia mort, després de sis dies d'agonia al Centre de Salut de Fraga (ningú es va molestar en dur-lo a una hospital comarcal com ara Barbastre o Lleida), víctima d'un cop de calor mentre collia fruita a una finca.

En què quedem, doncs? Els milers de persones d'altres països que venen als nostres pobles, ho fan per collir la nostra fruita, moren, si cal, per fer-ho a unes hores força inconvenients, o per a robar coses dels nostres magatzems i granges?

Si les institucions veiessin aquestes persones com a éssers humans i no com a bandits, en lloc de furgons policials per a empresonar-los, portarien a les finques contenidors d'aigua per a superar les altes temperatures.

I els guàrdies a cavall? Podrien ajudar a collir els préssecs i nectarines de la part de dalt de l'arbre sense tindre que recórrer als «cavalls» de ferro de les escales metèl·liques.

Felip Berenguer

COMARCA DEL
matarranya

IEA
Institut de Estudios Altoaragoneses

DIPUTACIÓN DE HUESCA

GOBIERNO DE ARAGON

Diputació de Lleida

INSTITUT D'ESTUDIS ILERDENCs

Fundació Pública de la Diputació de Lleida

Amb el suport de

Generalitat de Catalunya

A Temps de Franja *volem saber la teua opinió. Envia'ns les teues cartes, tot indicant el teu nom i població, a:*
redaccio@tempsdefranja.org

SUBSCRIU-T'HI

T. 978 85 15 21

redaccio@tempsdefranja.org

Recordem a tots els subscriptors de *Temps de Franja* que ens comuniquen la seua adreça de correu electrònic a
redaccio@tempsdefranja.org
per rebre els butlletins electrònics

Lo nom dels llocs

A *Cien años de soledad*, l'escriptor colombià Gabriel García Márquez descriu un paisatge en el que "les coses eren tan noves que no tenien nom, només es podien assenyalar amb el dit". Posar nom a les coses (i als animals, com després cantaria Bob Dylan) és una de les operacions fonamentals per a donar sentit a la vida social, per a normalitzar un determinat ordre de les coses, valgui la redundància.

El poder polític ho ha tingut sempre molt clar, per això des de temps immemorials els governs han promogut l'elaboració de mapes, padrons i cadastres, que són els registres oficials de tota mena de noms de llocs, accidents geogràfics o persones. La forma com s'escriuen les coses indica qui mana i què pretén.

Ara tenim un president dels Estats Units d'Amèrica que intenta rebatejar el Golf de Mèxic com a Golf d'Amèrica. El propi terme "Amèrica" és la forma com els europeus del segle XV van apropiarse d'un continent que no els pertanyia. Per això, canviar els noms de les coses és també una manera d'expropiar-les, de treure-les a uns per a donar-les a altres.

L'actual Govern d'Aragó ha dut recentment a terme una remodelació del nomenclàtor toponímic d'alguns indrets pirinencs. Per aquest motiu algunes associacions de l'àmbit de la llengua aragonesa han denunciat que s'han deformat noms per a esborrar-ne l'origen aragonès (posen exemples com el nou "Pico Olibón" per designar l'antic "Pico l'Ibón"), o que hi han afegit noms aparentment inventats, o s'han posat patronímics francesos a certs cims fronterers que ja tenien un nom en aragonès. Les associacions de l'aragonès es planyen que almenys els podien haver posat en occità, que és com se'ls coneix popularment des de l'altra banda de la frontera. Fins i tot, vulnerant una regla de l'alpinisme que suggereix evitar posar noms de persones als cims, el "Mallo de Chan de Sastre", del poble de Borau, a partir d'ara es coneixerà amb el nom de "Ge-

neral Garrido", en honor a un militar víctima d'ETA dels anys 80.

El cas és que tot aquest procés de modificació del nomenclàtor s'ha fet completament al marge de la Comissió Assessora de Toponímia d'Aragó (CATA). Creada el 2016, és l'òrgan expert, col·legiat i consultiu que ha d'assessorar sobre els noms dels topònims en les tres llengües aragoneses. La seua funció era pal·liar els nombrosos errors i deformacions que conté la cartografia oficial, que fins aleshores havia ignorat olímpicament el caràcter trilingüe del territori aragonès.

Aquest és el marc, per exemple, en el qual el 2018 es van aprovar les denominacions oficials en català dels pobles de la Franja i, des d'aleshores, és perfectament possible retolar-los de manera bilingüe. Una possibilitat que, amb l'excepció d'alguns pobles del Matarranya i voltants, rarament hem vist reflectida en els rètols i cartells municipals dels pobles, cosa que mereixeria un estudi per posar de relleu els factors que porten als respectius governs municipals a amagar la cultura local.

Sí que és cert que, de vegades, els noms de les comarques apareixen en format bilingüe en els cartells de carretera. I en alguns llocs, especialment a la Franja sud, també els dels pobles. Ja és alguna cosa. Però rarament els topònims dels termes municipals, que habitualment es mantenen inalterats, sovent escrits en aquella típica barreja de català amb ortografia castellana que tantes rialles provo-

Anunci aparegut a Temps de Franja Digital 31 (febrer 2017)

ARXIU

ca. Seria per riure si no fos que es tracta d'una expressió de domini, en la que els pobles catalanòfons queden subordinats a les decisions d'algué que els ignora a consciència.

Tal com reflecteix Carles Sancho en un article en aquesta mateixa revista, només uns pocs pobles de la Franja han promogut, de la mà de la CATA i conjuntament amb els ens comarcals, ajuntaments i associacions culturals locals, l'elaboració de mapes toponímics lingüísticament endreçats dels respectius termes municipals, amb el valor afegit d'haver estat editats des d'institucions aragoneses tradicionalment temoroses de fer aquest tipus de coses. Tot i que el context polític avui és encara més advers, aquella empenta s'hauria de continuar, ja que no es pot renunciar al dret de tenir un nomenclàtor en català als pobles de la Franja, que dignifiqui els topònims i la cultura local. Sobretot tenint en compte que la legislació ho permet.

VINYETES AL VENT. Per Tarroc

Homenatge a Desideri a Pena-roja

// ARNAU TIMONEDA

Inoblidable jornada a Pena-roja la tarda del 15 de juny que es va iniciar al Museu Etnològic Lo Masmut amb una visita acompanyada per Patrícia Roda, actual presidenta de l'Associació Cultural del Tastavins. A la sala dedicada als masos, que sorprèn per l'enorme i detallada maqueta d'un del centenar que hi ha escampats pel terme municipal, es va presentar el projecte «Los sonidos de las masadas» amb el suport per Omezma. Intervengueren en l'exposició Joaquín Lorenzo, gerent de l'entitat, i Belén Ceperuelo, de Valmuel, impulsora del projecte al Baix Aragó, que es vol estendre també a les viles del Matarranya per intentar recuperar el patrimoni etnològic de la població rural dispersa, que s'està perdent per la falta de rendibilitat econòmica de les antigues construccions.

Li va seguir un emotiu i necessari homenatge a Desideri Lombarte. Del museu baixàrem a la replaceta de l'antiga casa on van viure l'escriptor matarranyenc i, anteriorment, l'historiador Maties Pallarés i ara una filla del poeta. Un artístic mural ceràmic de la calaceitana Teresa Jassà ens ho recorda. Per l'escenari de les actuacions, presidit per la bonica i guarnida frontera de la casa, hi va passar primer

Tomàs Bosque (dalt) i Carles Sancho
ROSER TIÑENAR

Tomàs Bosque interpretant sis dels temes del seu últim treball musical enregistrat i dedicat a l'escriptor pena-rogí que aquí s'estrenava. Carles Sancho, entre cançons i cançons, donà unes breus notes de l'especial connexió entre el poeta i el cantautor de la Codonyera. Unes gotes van fer perillar l'homenatge per un moment però, afortunadament, tot va quedar en un ensurt. Acabada la primera actuació va seguir la lectura espontània de poemes per part del públic assistent a l'acte, una setantena de persones. «Som gent del Matarranya», «La xica que va a la font», «L'emigrant pena-rogí», «Pena-roja i Vallibona», «Jo no òbrigo el balcó»... Per finalitzar, l'actuació de l'Eva López i Fernando Mallén que van interpretar el seu repertori de temes amb textos de l'homenat-

Actuació d'Eva López i Fernando Mallén
ROSER TIÑENAR

jat, acabant la vetllada amb l'animat «Sorolla't». Entre el públic la vídua, Rosalia Gil, i la filla, Núria, a qui els intèrprets els van dedicar la cançó «Elles». Una tarda en què van baixar les temperatures del dia anterior va facilitar l'assistència del públic a l'entranyable trobada poètica pena-rogina.

La magnífica edició de l'*Obra Poètica Completa* de Desideri Lombarte publicada fa quatre anys per l'Institut de Estudios Turolenses va satisfer una demanda que portàvem molts anys reivindicant per veure en un sol volum la importància de la seua poesia, que han recreat —i continuen recreant— musicalment molts i variats intèrprets. Després de més de tres dècades de la seua mort el seu llegat literari en la nostra llengua està ben present.

Visita al museu Lo Masmut. SIGRID SCHMIDT VON DER TWER

L'exposició de la pedra seca

// CARLES SANCHO

Un interessant patrimoni que cal divulgar en la nostra comarca és la utilització i la tècnica de la pedra seca. Construccions tradicionals que tenim escampades per tot el territori a les quals no se'ls ha donat la importància que tenen, sobretot després de l'arribada de la mecanització agrícola i ramadera a partir de la dècada dels seixanta del segle passat. Aquell patrimoni que els nostres avantpassats van aixecar amb gran esforç per millorar la seua activitat econòmica, ara el veiem abandonat, modificat i notablement reduït per falta de manteniment, principalment perquè ha perdut una bona part de la seua funció per facilitar les activitats econòmiques dels seus propietaris.

Últimament hi ha hagut un fort moviment social arreu del país per reivindicar estes tècniques constructives i edificacions, per posar-les en valor com una part del nostre patrimoni. Recordem que el maig del 2015 va celebrar-se a Calaceit la VIII Trobada d'estudi per a la preservació del patrimoni de la pedra seca als territoris de parla catalana, organitzada per la Coordinadora d'Entitats per la pedra seca. En la convocatòria, on també hi col·laborava l'Associació Cultural del Matarranya, els participants van presentar diversos treballs so-

Una imatge de l'exposició c.s.

bre l'arquitectura rural a les viles de la comarca i del Mesquí. Una altra iniciativa va sortir del Departament de Patrimoni de la Comarca del Matarranya, el 2018, que va dur a terme el «Projecte d'inventari i documentació de la tècnica i construccions de la pedra seca» a càrrec de la historiadora Marta Puyol, amb la catalogació de 300 fitxes. Tallers pràctics se n'ha fet a Vallde-roures i Pena-roja l'estiu passat organitzats per la Taula de la Sénia i enguany a Calaceit per la Comarca del Matarranya.

Ara la comarca ha volgut avançar un pas amb l'exposició «La pedra seca al Matarranya» que es pot visitar des del mes de maig a la seu del Consell Comarcal a Vallde-roures. La mostra consta de 15 panells de text bilingüe, fotografies i dibuixos, i una reproducció d'un marge de pedra. Presenta la tècnica

constructiva tradicional, els margeners o paredadors i els materials i ferramentes que utilitzaven —tascons, destrals, pics, perpals, malls i cabassos—. I es mostren les diferents tipologies i usos de la pedra seca: infraestructures de comunicació —camins empedrats, escales i pas de bestiar—, de delimitació —fites, murs i tancats—, hàbitat —refugi, caseta, maset i mas o masada—, infraestructures hidràuliques —basses, pous, fonts, aubellons, séquies i cocons—, activitats agrícoles i ramaderes —màrgens, reductes, valons o trones, corral, vergers o freginals, eres i pallisses— i l'arquitectura preindustrial —neveres, forns, teuleries i calcineres—. En visitar l'exposició ens venen a la memòria imatges d'aquelles construccions arreu del terme de les nostres viles que sempre hem observat des del camí i que van fer els nostres avantpassats per facilitar la seua precària economia de subsistència.

Una divulgativa i didàctica exposició que no us podeu perdre per conèixer una mica més a fons la nostra comarca, que sempre ens sorprèn, i per descobrir i identificar una part del patrimoni constructiu rural no massa conegut i que cada vegada és més valorat i atrau un interessant turisme cultural identificat amb la sostenibilitat del territori.

DICCIONARI PER A POCA-SOLTES

Coca // Ramon Sistac

Com hi ha món que és paraula ben polisèmica o, més pròpiament, es tracta d'una sèrie d'homònims sense relació entre ells: coca 'pasta de farina', coca 'nau de vela medieval' i coca 'arbrust del Perú i Bolívia del qual s'extrau la cocaïna'. En el darrer cas, prové de l'aimara *koka*, mentre que l'embarcació ve del llatí CAUDĪCA. Més discutida és l'etimologia de la pasta, paraula sobretot catalana i occitana, que Meyer-Lübke atribueix al germànic (seria forma parenta, doncs, de l'anglès *cake*), mentre que Coromines considera que és una creació expressiva del llenguatge infantil. Siga com siga, la coca té la concurrència del coc, amb significats diferents segons els indrets (a Tàrrrega, per exemple, és la coca de recapte, mentre que a Fraga és la coca dolça, molt especialment la de codony o mançana). També hi ha les coquetes ribagorçanes, bullides al calder del mondongo (que a Camporrells en diem *boletes*, a Tamarit *pataques*, a Albelda *bulls* i a Alfarràs *bullets*, men-

tre que Aragó endins són *tortetas*). Altra cosa és l'adjectiu coqueta 'presumida', que no hi té res a veure, i el substantiu *cocota* 'cassola alta amb tapadora'; totes dues paraules de procedència francesa.

Un camp semàntic prou ric, i nutritiu. La màxima esplendor de les coques és a l'estiu. Les salades, perquè és temps d'hortalisses; les dolces perquè són les tradicionals de les llargues nits de festa: de Sant Joan, Sant Pere, Sant Jaume... De pinyons, d'ametlla, de fruita confitada, de llardons o greixons, de crema, de cabell d'àngel... Segons gustos i pobles, però sempre ben cuites i ensucrades. Posem una coca en la nostra vida, que l'endolcirà. No pot faltar pas en una bona revetlla. Però alerta amb la polisèmia: la coca és per a menjar, i no pas per a ensumar o, com diuen ara, esnifar, que encara hi deixariéu la salut (i potser l'enteniment). Bon (i fresc) estiu!

Cinquanta anys de la lluita contra la nuclear al Baix Cinca

// ANTONIO IBARZ, VÍCTOR SANVISENS, RAMON MESALLES

Les empreses paraestats —en aquelles èpoques— Enher i Endesa ara fa just cinquanta anys van sol·licitar la corresponent documentació per la instal·lació d'una central nuclear al Baix Cinca. Concretament entre els rius Cinca i Alcanadre. Un bon emplaçament paisatgísticament parlant i per desgràcia, amb un cabal d'aigua suficient per a la refrigeració del reactor nuclear.

Per culpa del pas dels anys no recordem bé si va ser durant el mes de març o a l'abril quan es va publicar el projecte al Boletín Oficial de la Provincia. Poques persones van saber de l'anunci. Cap veu autoritzada es va manifestar en contra del projecte. Silenci, silenci sepulcral de l'administració.

Els amics Aurelio Biarge que era economista i l'enginyer Santiago Marraco van jugar un paper molt important cercant contactes, alertant a la població de l'envergadura del projecte i de la possible repercussió negativa en l'economia agrícola del Baix Cinca. A Ràdio Fraga Maria José Arellano també va començar a explicar les noves notícies sobre el projecte nuclear. L'alarma ja estava a peu de carrer i el malestar de la població va començar a bullir. Per tota la comarca es comentaven els perills reals que suposava la central nuclear.

La ciutadania a poc a poc s'anava organitzant espontàniament i una vegada el moviment popular es va posar en marxa no va ser possible aturar-lo. Un diumenge al matí un centenar de vehicles vam donar una volta per la ribera. Anant de Fraga a Alcolea i d'Albalat fins a Fraga. Tal com anàvem passant pels pobles s'adherien més i més vehicles a la marxa.

Uns quants dies després i possiblement per primera vegada la societat civil del Baix Cinca va organitzar una marxa per fer sentir

"FUENTE OVEJUNA" CONTRA LA CENTRAL NUCLEAR DEL CINCA
15 PUEBLOS MARCHARAN HOY A HUESCA COMO PROTESTA

Imatges de la premsa de l'època sobre les mobilitzacions

ARXIU

la seua veu al davant mateix del Govern Civil de la ciutat d'Osca. Abans de la multitudinària manifestació, la superioritat provincial va donar ordres als alcaldes que solament havien d'anar a Osca les autoritats locals. Massa tard. No va ser possible posar fre al moviment popular.

Els intents per tal de frustrar la reivindicació antinuclear es van anar succeint. Al cine Florida de Fraga es va celebrar una reunió informativa, en un ambient molt tens. L'alcalde de la capital de la comarca va impedir parlar als tècnics Aurelio Biarge i Santiago Marraco, els qui havien realitzat un estudi en profunditat del futur projecte de la central nuclear. Decebut van tornar-se'n cap a Osca. Evidentment, l'estudi era un seguit d'arguments completament rotunds contra la

construcció de la central. La solució va ser donar a conèixer l'estudi en una altra localització, concretament al cinema Parcerisa de Saidí al cap de pocs dies.

Les pressions informatives que rebia la societat era enorme i les autoritats no se'n van salvar. Com quan es pretenia que l'alcalde de Xalamera es posicionés a favor del projecte. A través d'unes trucades intentaven ensarronar-lo argumentant que la central nuclear era un gran regal per la comarca i un privilegi per al seu poble. Com era d'esperar, en un primer moment es va creure que seria molt beneficiós pel territori i per l'anomenat *desarrollismo* del poble. Pocs dies després afirmava: «me dijeron ustedes que hacian un gran regalo y ahora todos andan persiguiéndonos. ¡Hasta anónimos he recibido!»

Van arribar a invitar els veïns de Xalamera a visitar la central nuclear de Vandellòs. Una central nuclear que tot i ser igual de perillosa tenia una gran diferència aquesta central havia d'abocar després de la refrigeració tota l'aigua al riu, no al mar. Això suposava un gran perill per a les hortes del poble i per a la pagesia de tots els pobles més avall de Xalamera d'Aragó i Catalunya.

A la societat civil no li va quedar més remei que reaccionar. Així doncs, l'amic Joaquín Ibarz (E.P.D) de Saidí, va escriure un interessantíssim article publicat a la periòdic *Andalán* l'1 de juny de 1975 en contra de les nuclears i a altres diaris per exposar a la societat un

reguitzell d'argument amb els que confrontar la propaganda estatal a favor de les nuclears.

La gent de la comarca del Baix Cinca s'anava autoorganitzant en reunions i trobades que es realitzaven a banda i banda del riu Cinca. Saidí, Osso, Albalat, Torrent de Cinca, Vallobar, Bellver, Lleida, Seròs, La granja d'Escarp... La gent de Mequinensa que estaven a l'organització ens deien: Si voleu veure la forma d'actuar de l'empresa Enher baixeu al poble. Xerrem i veureu! Una conferència a remarcar va ser la realitzada pel Biòleg José L. Escuer a Fraga agon va explicar a la població el procés de fusió nuclear.

A finals de 1975 els advocats ens aconsellaren de fer una societat civil. A partir d'una reunió de gent de la comarca del Baix Cinca al despatx del lletrat Simeó Miquel, es va acordar fundar COACINCA (Comunitat d'Afectats per la central nuclear del Cinca). El mateix advocat ens va posar en contacte amb el degà de l'advocacia de Catalunya Sr. Manuel Giménez de Parga. El seu despatx ja tenia experiència en fundar societats civils i havia treballat a favor de la confraria de pescadors de l'Ametlla de Mar per defensar els interessos de la gent de la mar en contra de Vandellòs. El 28 de febrer de 1976 queda constituïda definitivament la Societat civil donada d'alta a les institucions governatives de la província.

La feina que vam anar fent va ser convocar reunions a tots els pobles

Adhesiu reivindicatiu de l'època
ARXIU

de la comarca i constituir juntes locals per així crear una junta general àmplia i representativa. Dies després es va fer una presentació de l'Associació en un ple absolut al cine Florida de Fraga que van intervenir ecologistes i tècnics de nivell nacional i internacional com Pedro Costa Morata, Mario Gaviria, Santiago Marraco, Aurelio Biarge i altres, per descomptat Manuel Gimenez de Parga, que va fer aixecar en peus tota la sala dient que l'acte es podia haver fet, ja que el dictador havia mort. És va editar un fulletó concretament 5000 unitats, en el que s'explicava: què era COACINCA, quina era la finalitat i objectius de la societat, les característiques de la central nuclear, els perills i repercussió en l'economia de les comarques més properes.

En uns pocs dies es va aconseguir més de 700 socis. No solament de la comarca i de les terres de Lleida, també de Saragossa, Barcelona, Madrid, Monzó, Benidorm, el Campell, Candanos, Mallén, Tenerife, Tamarit... es va poder estrènyer contactes amb diferents associacions com DEIVA de Casp, DEIVATE d'Alcanýs, Associació d'afectats per les centrals d'Ascó, que en aquella època s'estava construint, i d'altres associacions

d'afectats per centrals en funcionament com Vandellòs, Santa Maria de Garonya, Cofrents, Almaraz, Trillo... Així doncs, l'organització va enfortir el contacte entre associacions antinuclears i infinitat de grups d'ecologistes de tot l'estat.

A finals de 1977 hi va haver un comunicat públic en diferents mitjans escrit per alguna veu autoritzada en la qual es desestimava la construcció de la central nuclear de Xalamera.

Com a epíleg ens agradaria apuntar tres qüestions: Després de l'angoixa i la desesperació de molta gent, s'ha de reconèixer i valorar positivament la lluita i confrontació tots a una i sense por davant d'una administració i d'unes empreses que no tenien en compte la voluntat popular ni els interessos de la població.

També recordar en molt agraïment les persones que ja no hi són i que creiem que es mereixen un reconeixement: com lo Sisco Beltrán, president de l'associació; Santi Beltrán per la gran feina administrativa portada a terme; Joaquín Ibarz i els seus articles redactats sense por i en valentia; Guillermo Carreira, d'Alcolea i les informacions de gran utilitat que facilitava, Porquet Manzano que passava informació des d'Osca i a Sebastián Oriol, de Saidí. També a la gent de les terres de Lleida que en tot moment es van considerar afectats i a tots els membres de les Juntes dels pobles de la comarca del baix Cinca.

La solitud en el món rural // Vicent Pallarés Pascual

La solitud en el món rural és una realitat cada vegada més palpable. Mentre les ciutats sovint criden l'atenció amb les seves oportunitats laborals i socials, les àrees rurals s'enfronten a un fenomen silenciós però profund: la desconnectivitat social. Les persones grans, que sovint romanen en aquests territoris deshabitats de joves, es veuen atrapades en una rutina de solitud, mentre que els llaços entre veïns es dilueixen. En alguns pobles rurals, la falta de serveis, la distància i la despersionització de la comunicació fan que la solitud sigui un repte constant. Les persones grans que han dedicat les seves vides a la terra, i els joves que busquen sortides en altres llocs, es troben aïllats i desconnectats d'un sistema que sembla deixar-los enrere.

Potser caldria establir vincles entre individus amb vivències similars, on la comunicació es fa no només per mitjà de paraules, sinó també d'accions, d'ajuda mútua, d'intercanvi d'històries i d'experiències. Aquí la solitud ja no es veuria com un problema individual, sinó com una oportunitat col·lectiva

per redefinir el concepte de comunitat. S'haurien de connectar els veïns de les petites localitats, i fer-los actuar com un pont intergeneracional. Les persones grans, sovint les més afectades per la solitud, poden compartir el seu coneixement i les seves vivències amb les noves generacions. Al mateix temps, els joves, tot i no experimentar la solitud de la mateixa manera, poden aportar noves perspectives i maneres d'afrontar els reptes socials. Aquesta fusió generacional és fonamental per reconstruir els llaços en una societat rural que sembla cada vegada més fragmentada.

Sobre la taula hi ha un repte crucial: la reconstrucció del teixit social rural. Una lluita contra la solitud no només mitjançant l'ajuda individual, sinó amb un enfocament col·lectiu que fomenti el sentiment de pertinença i la responsabilitat compartida. En un món rural sovint oblidat, la solitud no ha de ser una experiència alienant, sinó una oportunitat per construir comunitat i donar nova vida a les tradicions de suport mutu.

Visita guiada a les fortificacions de la Línia del Cinca a Fraga

// ROSA ARQUÉ

El passat 8 de juny de 2025, una vintena de persones van acudir a primera hora del matí a les proximitats de la Punta de la Concepció, a Fraga, per participar en una visita guiada a les fortificacions de la Línia del Cinca. Aquesta activitat, organitzada per l'Institut d'Estudis del Baix Cinca (IEA), forma part d'un conjunt d'iniciatives encaminades a recuperar, protegir i donar a conèixer el patrimoni de la comarca.

La visita va estar conduïda per Joel Ametlla, membre del GRIE-GC (Grup de Recerca i Investigació d'Espais de la Guerra Civil). Joel, arquitecte especialitzat en fortificacions de la primera meitat del segle XX, va contextualitzar les restes de la Punta de la Concepció, va explicar què fou la Línia del Cinca i, d'una manera molt didàctica, va anar detallant informació sobre aquestes construccions, el seu ús (o desús) i les seues característiques, centrant-se especialment en els aspectes tècnics i militars.

Joel va explicar que la Línia del Cinca consistia en una línia fortificada que s'estenia des dels Pirineus fins a Horta de Sant Joan, i que amb ella es pretenia establir una línia de defensa al llarg del riu Cinca, amb tres centres de resistència situats a Montsó, Fraga i Gandesa. Es volia

que, en cas que les forces republicanes es veiessen obligades a retrocedir, poguessen trobar rereguarda en una línia fortificada que els oferís protecció i suport.

Aquesta línia aprofitava la geografia del riu com a barrera natural i incloïa nius de metralladores, refugis, trinxeres i altres estructures defensives repartides pel territori. De fet, al Baix Cinca existien també fortificacions a Vallobar, Vilella, Saidí, Albalat, Mequinen-

DALT: Joel Ametlla amb el grup
DAVALL: Assistents a la visita
ENRIC MARQUÉS

sa i Xalamera. Tot i que molts d'aquests elements van quedar inacabats o es van abandonar abans de ser utilitzats, el seu traçat evidencia l'esforç per organitzar una defensa planificada.

Tot i la calor matinera, els assistents van poder conèixer in situ els vestigis conservats a la zona, entre ells un refugi excavat a la roca i dos emplaçaments per a metralladores que formaven part del sistema defensiu de la Línia del Cinca. La Punta de la Concepció, per la seua posició elevada i la visibilitat que ofereix, tenia un paper destacat dins la línia, encara que des del punt de vista militar no estava del tot justificat instal·lar-hi fortificacions. En realitat, les fortificacions no es van arribar a utilitzar mai, i les tropes franquistes van entrar a la ciutat el 8 de març de 1938.

La visita va concloure amb un espai de preguntes i reflexió, on diversos participants van compartir les seues impressions. La Punta de la Concepció continua dominant el paisatge de Fraga, però ara, per als qui hi van ser aquell 8 de juny, també és un lloc carregat de significat, de memòria i d'història.

U12

Plaça del Sol/Sòl (II) // Esteve Betrià

I si vaig pensar que la plaça del Sol de l'extint Poblevell de Mequinensa tingués l'origen en 'sòl' «la part més baixa d'un indret urbà» i no pas perquè estés encarada al sud, a l'eixida de l'astre rei, no ha estat només per l'article d'Estela Rius, sinó també en altres reflexions etimològiques com ara les de Javier Terrado (indicació facilitada per Maite Moret) publicada al número 65 (2009: 226) de l'*AFA*: «...En algún caso la interpretación esporádica parece haber triunfado. En el pueblo de Areny existe una calle denominada *Calle del Sol*. Cerca de ella encontramos otra denominada *Calle de la Luna*. Luego, estudiando los nombres de un pueblo vecino, Montanyana, observé que el rótulo de la calle situada en la parte baja de la población decía: *Calle del Suelo de la Villa*. Estaba claro que aquello era lo que en la lengua del país se decía el *Carrer*

del Sol de la Vila y que el rótulo era una traducción literal. Comprendí que también en Arén la calle llamada *del Sol* era la *del Sol de la Vila*, pues se hallaba en posición semejante. Lo inferior (el *sol* o el *sols*, latín SOLUM), se había interpretado como lo más alto, el sol (lat. SOLEM). De ahí a buscar al sol una compañera iba un paso: había surgido la *Calle de la Luna*».

I no només trobem en les nostres viles de Nonasp, Montanyana —ja anotat per Joan Coromines en *DECat* i *OnCat*— i, possiblement, Areny de Noguera. Cal pensar que encara podríem trobar en indrets urbans de les nostres viles —en especial al Matarranya— tenint en compte els nombrosos topònims urbans que encara conserven les viles de les comarques valencianes dels Ports i de l'Alt i Baix Maestrat documentats pel mestre Coromines.

'Lo que queda de ti'. Els pastors i les ovelles

// GLÒRIA FRANCINO

Aquest any al mes de maig s'ha projectat als cinemes la pel·lícula *Lo que queda de ti*, dirigida per Gala Gracia, produïda per Carlo D'Ursi de Potenza Producciones, presentada al mes de març de 2025 al 28è Festival del Cinema de Màlaga i premiada amb la Biznaga de Plata a la millor música de la banda sonora del pianista i compositor Filipe Raposo.

Ha rebut altres guardons com Millor Direcció al Bari International Film & TV Festival, la Tesela de Oro a la millor pel·lícula del 22è Festival Internacional de Cinema de Alacant, la Tesela de Plata a la millor actriu per a Laia Manzaneres i a la millor fotografia per a Michele Paradisi, premi de la Crítica "Sergio Balseyro" i Brote al millor llargmetratge al XXVII Festival Internacional de Cinema Medioambiental de Canàries, ben merescuts tots per ser l'*opera prima* de Gala Gracia, amb vincles emotius a Benavarri, on va viure des que tenia un any fins els catorze.

Segons la directora, el film té molt d'autobiogràfic: ha volgut retre homenatge a la vida i a la mort del seu pare José Luis Gracia Chapullé, veterinari com la seua mare. El seu pare defensava la ramaderia extensiva i sostenible, la raça xisqueta i la producció de carn d'animals ben alimentats. Ell mateix tenia un ramadet per constatar les seues investigacions i actualment en honor seu fan unes jornades de bestiar oví a l'Aïnsa. La germana de la Gala, Irene, també veterinària, amb la seua família, té un ramat.

L'objectiu principal de l'obra és mostrar el dol de les dues germanes per la mort del pare. En la ficció les dues filles opten per camins diferents: Elena, representada per Àngela Cervantes, és la que coneix el món ramader, deixa la casa familiar per seguir la seua pròpia vida, i Sara, la prometedora pianista de jazz, que començava a tenir èxit a

Ramat al seu pas per Sopeira, N-230, l'any 2020
G. F.

Nova York, decideix continuar el llegat del pare, dedicant-se a l'explotació del ramat d'ovelles que tenia, una manera de reivindicar el relleu generacional en aquest ofici.

Un fet molt important d'aquesta pel·lícula és que hi vam participar figurants de les comarques on es van rodar les escenes, la major part dels paisatges i pobles són de la Ribagorça, on més es cria la raça xisqueta i la directora coneix prou: Benavarri, amb el castell, el local de les reunions, la residència de la gent gran, Pilzà, amb casa Ballarín, el Montsec, amb el seu perfil de bella dorment, entre les aigües del riu Noguera Ribagorçana, la carretera que porta a Montrebei, El Pont de Montanyana amb el bestiar de Josep, l'antic mas de Castany de les Masies de Montanyana, la Serra de Soperuny, els cavalls del Sas de Cornudella de Valiera, la Plaça del Mercadal del Pont de Suert, Graus amb la plaça, Capella, amb el fabulós pont i l'antic "matadero"; de la Llitera: el Campell amb el bar "Fayón"; del Pallars Jussà: Sant Esteve de la Sarga...

Posar en una pel·lícula que es veu als cinemes urbans una part de la comarca ribagorçana amb gent del país, on es crien ovelles i corders de raça xisqueta amb els seu morro i punta de les orelles negres i enregistrar l'acció en ple mes de febrer, on el paisatge destaca per la seua bellesa aspra, inhòspita i forta a l'hora és valorar un ofici com el de pastor i ramader que va de baixa a tot arreu, però troba el caliu a la vora del foc i a obres del setè art com aquesta.

Lo que queda de ti ha donat vida també a obrir cinemes i sales a la Ribagorça per veure-la i per alçar la veu dels pastors i reivindicar la transhumància. Així per Sant Medardo a Benavarri, entre moltes de les activitats que es van poder gaudir, hi va haver una taula redona amb el tema Soc pastor transhumant, en la que hi van

intervenir Alberto Suils de Castilló de Sos, pastor d'ovelles i crabes des dels 16 anys, que porta un ramat de dos mil caps fins al Baix Cinca; Judit Ballarín d'Altorrícó, que segueix l'ofici del pare i ha rebut el Premi Nacional Ganadera en Femenino, amb vuit-centes ovelles va d'Altorrícó fins Merli i Arasán cada estiu; Pau Barrull ramader a la Torre de Tamúrcia, la Terreta (Pallars Jussà), juntament amb son germà bessó Nil i son pare Enric, porten una explotació de ramaderia extensiva, on crien ovelles i corders de raça xisqueta, la craba pirinenca i la vaca bruna dels Pirineus. Practiquen la trasterminància, això vol dir que transporten el bestiar en camions a llocs no massa llunyans d'on tenen la granja.

També s'ha passat el documental *Transhumància: el camí de l'herba eterna* dirigit per Pau Barrull, graduat en Història per la UdL, i realitzat per Pepe Camps a diversos llocs: a Benavarri per les festes de Sant Medardo, al Pont de Suert, amb motiu de la Cabanera Fest, precisament aquesta festa recorda el nom *cabanera*, camí per on passa el bestiar, que es porta del pla, el Baix Cinca, el Segrià, fins als Pirineus, a l'estiu, i a la tardor, a l'inrevés, de la muntanya al pla. Així mateix al Palau Robert de Barcelona s'ha pogut veure el documental esmentat i l'exposició fotogràfica d'Oriol Clavera *Transhumància. Camins que deixen petjada* i s'han presentat i comentat tres llibres relacionats amb el tema.

RAMÓN MUR GIMENO, PERIODISTA, PREMI FRANJA 2024

«Kant va revolucionar el pensament sense eixir de la seua petita ciutat natal»

// M. D. GIMENO

Periodista de llarga trajectòria —*Deia*, *El Correo*, ràdio—, escriptor i promotor cultural incansable, Ramón Mur Gimeno (Pamplona, 1944) acaba de rebre el Premi Franja: Cultura i Territori 2024 pel seu compromís amb la defensa del català a la Franja i la seua tasca de difusió cultural. Vinculat des de petit a Bellmunt del Mesquí, és una veu lúcida i pròxima que ha sabut connectar la realitat local amb els grans debats socials i polítics del país. Parlem amb ell sobre el passat i el futur del Baix Aragó, la seva trajectòria, i la necessitat de mantenir viva una llengua i una cultura que sovint han estat oblidades.

Vostè va néixer a Pamplona, però té vincles forts amb Bellmunt del Mesquí (o de Sant Josep). Com recorda la infantesa i la joventut en aquell entorn del Baix Aragó històric?

La meua infància, adolescència i joventut van transcórrer a Navarra i després la meua professió la vaig desenvolupar al País Basc. Soc un ciutadà molt arrelat al Nord-est de la Península Ibèrica. Com l'autopista A-68: basc-navarrès-de La Rioja, aragonès i català. Però els meus pares eren baixaragonesos, la meua mare d'Híjar i el meu pare de Bellmunt encara que circumstancialment va nàixer a Saragossa. Ells mai van perdre la seua vinculació a la nostra Terra Baixa i els seus fills tampoc.

Alguna anècdota en especial que vullgue comentar?

Vaig complir los meus set anys a Bellmunt un dia de Setmana Santa. Estava sol en lo meu pare a la vila i el viatge de retorn lo vam fer, fins a Alcanyís, en un camió de carbó entre la parella de la Guàrdia Civil.

Han influït els paisatges i la gent del Baix Aragó en la seva manera de veure el món?

Pos sí. Lo meu pare s'escapava de Pamplona només quatre dies per pujar a respirar a Sant Josep. De la meua mare vam rebre la fascinació per la Setmana Santa dels tambors i del meu pare, sobretot, l'amor pel català que es parla a la nostra vila. Tenia un germà jesuïta, professor

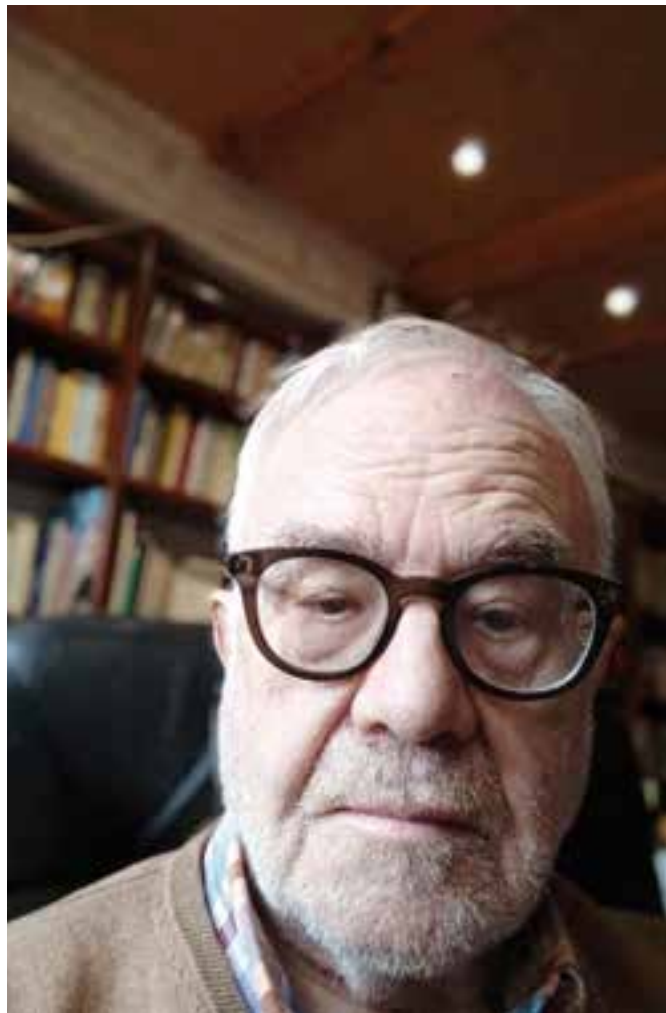
al col·legi del carrer Casp de Barcelona tota la seua vida. Quan venia a Bellmunt, lo meu pare li deia: «Que bé parles lo català, Antònio!». Però l'oncle jesuïta li contestava: «Tu parles lo català de Bellmunt, que és millor que el català dels catalans mateixos».

Per què es va fer periodista?

Per molts motius que es condensen en un: lo meu gust per escriure, que se'm va manifestar ja als 12 anys. Per a mi el periodisme és una manera de guanyar-se la vida «servint» notícies a la societat. És a dir, un servei públic en tota regla i de primera necessitat per a l'autèntic desenvolupament d'una societat lliure.

Ha treballat en mitjans nacionals, però també en la premsa local, i de fet, va ser un dels primers directors de *La Comarca* d'Alcanyís. Com veu el paper del periodisme de proximitat?

M'emociona comprovar l'alt nombre de professionals i de mitjans que existissen al Baix Aragó tant locals com comarcals. Sense mitjans d'informació no és possible pensar en lo desenvolupament integral de la nostra comarca.

Ramon Mur, a casa seua de Saragossa
YOLANDA F. MANJON

A part del periodisme, ha escrit llibres i mantingut un compromís amb la cultura. Què li aporta escriure en formats més personals o literaris?

Soc autor de 10 llibres entre novel·les i assajos que he escrit sol o en col·laboració. Escriure «formats més personals i literaris» a mi m'aporta ganes de continuar vivint. Si escric, sento que respiro. Si no, me falta aire.

«Tu parles lo català de Bellmunt, que és millor que el català dels catalans mateixos»

Què queda ara del regeneracionisme de figures com la del seu avantpassat Juan Pío Membrado? Què podem rescatar de les seues iniciatives en el panorama actual?

Queda el record i molt més. Van deixar una petjada interminable. Avui existís un regeneracionisme encarnat en tots estos jóvens que van a la universitat en voluntat de tornar a la seua comarca a exercir la professió en què s'han titulat. Un advocat que vullgue ser-ho a Alcanyís i no a Saragossa, vivint a Bellmunt, per exemple, esta és una actitud regeneracionista, que ara, per fortuna, s'està donant.

Quins reptes identifica com a prioritaris per al futur del Baix Aragó històric?

Lo prioritari per a mi és aconseguir la industrialització a la comarca. No pot ser que tota la gran indústria d'Aragó estigue a 60 kilòmetres de Saragossa. No vull una gran fàbrica ni a Bellmunt ni a Valljunquera. Però sí a la gran plana d'Alcanyís-Andorra-Calanda-Híjar, a la qual pugen acudir treballadors de totes les viles.

És possible revertir la despoblació a la zona amb les polítiques actuals, o cal un canvi més profund?

Jo baixo a Alcanyís molts matins en lo bus del Mesquí i a totes les viles s'incorporen veïns africans o llatinoamericans. Ja venen nous pobladors als pobles, però no hi ha cases a on ficar-los i, sobretot, no hi ha treballs a on ocupar-los. Poc s'informa del que està passant, però t'asseguro que és més que tragicòmic.

En un territori tan fragmentat i despoblat com les comarques baixaragoneses, Matarranya i voltants, creu que el món cultural (associacions, projectes, consells comarcals...) hi pot exercir una funció de reivindicació? O inclús de revitalització?

Per descomptat que sí. Lo nivell cultural dels nostres jóvens és avui més alt que mai. Encara que és veritat que tenen problemes que els poden impedir desenvolupar totes les seves capacitats culturals.

Com es pot protegir i reactivar l'ús social del català a la Franja en el context polític actual, tan polaritzat, amb una «castellanització» creixent i sense la protecció de les lleis?

Mentres l'alfabetització dels xiquets i xiquetes de les nostres vi-

les bilingües se continuo fent sol o molt preferentment en castellà, lo català seguirà desapareixent a la nostra comarca. És una vergonya que a l'escola de les nostres viles bilingües lo català sigue assignatura optativa. Però també cal dir que molts sectors socials del Baix Aragó continuen menyspreant lo català d'una forma inadmissible. I així passa que ja no s'utilitzen indistintament los dos idiomes sinó que només se parla en castellà.

Veu algun paral·lisme en la situació de la llengua autòctona a la Franja aragonesa i l'eusquera a Navarra? Podríem adoptar alguna de les seues mesures o comportaments?

Tinc una filla que parla perfectament basc perquè me vaig preocupar de què anare a una ikastola des dels tres anys. Fins i tot a la universitat va poder estudiar en este idioma, de lo que estic molt orgullós. Jo no veig massa paral·lisme. Sí que està clar que a Navarra la Diputació Foral, que al 1918 va crear l'Acadèmia de la Llengua Basca/Euskaltzaindia unida a les diputacions d'Àlaba, Guipúscoa i Biscaia, continua prestant un suport a la *lingua navarrorum*, que al Baix Aragó no es dóna al català ni de molt lluny. Paral·lisme en veig poc: estam molt pitjor que a Navarra. Allí n'hi ha tècnics en gestió lingüística que viuen d'això governi qui governi. Ací mos pareix una gran conquesta aconseguir que el català s'amostro a l'Escola Oficial d'Idiomes d'Alcanyís.

En alguna ocasió ha participat en accions de protesta o reivindicatives davant les institucions aragoneses. Com veu l'actitud dels nostres polítics, actuals i anteriors, de diferent signe, amb el territori catalanoparlant? Els fa nosa?

Efectivament, és una vergonya lo que s'ha fet des de les institucions pel català que parlen los aragonesos de les nostres comarques orientals, excepte en l'etapa de Pepe Bada, al primer govern autonòmic presidit per Santiago Marraco (PSOE). Ara que governa el PP ni tan sols existeix una Direcció General de Política Lingüística, que tornarà quan torno a governar l'esquerra.

A l'exposició sobre Unamuno a la Biblioteca Nacional de Madrid
OMAR SAMHAN

Acaba de rebre el Premi Franja: Cultura i Territori. Què significa per a vostè este reconeixement?

Un grandíssim honor, segurament immerescut en comparació al que altres han fet per la nostra llengua i cultura. Però estic orgullós d'haver introduït lo català a *La Comarca*, *Diario de Teruel* i *Compromiso y Cultura*.

Sense arrelament, es pot encarar el futur?

Sense arrelament a la terra no hi ha futur. Però Kant va revolucionar el pensament universal sense eixir de la seua petita ciutat natal. Com he dit abans, lo meu arrelament al Baix Aragó és total i ve de considerar-me un ciutadà

basc-navarrès-de La Rioja-aragonès i català, com l'autopista A-68.

«estam molt pitjor que a Navarra. [...] Ací mos pareix una gran conquesta aconseguir que el català s'amostro a l'EOI d'Alcanyís.»

El CELLIT en el Dia Internacional dels Arxius

// JOSEFINA MOTIS

Estava personalment submergida en assumptes de la trans-humància, un tema de natura i ancestral que em resulta molt atractiu en una època en la que nos trobem tan envoltats de IA, tecnologies de la informació, YouTube, teclats i dispositius de tota mena, quan va aparèixer la notícia que el Centre d'Estudis Lliterans (CELLIT) faria una exposició dels seus fons documentals. És una bona notícia que enmig de tant soroll digital es facen iniciatives analògiques que pretenen celebrar la importància dels materials impresos, textos i fotografies.

D'esta manera, per a celebrar que el dia 9 de juny era el "Dia Internacional dels Arxius", esta entitat, com que disposa de molt contingut documental, antic i modern, va tenir la iniciativa de organitzar una exposició al seu local social durant els dies 7, 8 i 9 de juny. L'objectiu era donar a conèixer l'important col·lecció de documents de tot tipus que ha aconseguit reunir durant les seues quasi dues dècades d'existència, uns fons imprescindibles per a conèixer la història i evolució de la comarca.

Durant els tres dies s'ha ofert als

Fragment d'un plafó de l'exposició
PEP ESPLUGA

visitants l'ocasió de poder veure fotografies i documents antics referits a temes importants com ara l'educació, el patrimoni, la història industrial, l'homenatge als grups folklòrics de la Llitera que aquest any estan d'aniversari a Tamarit (100 anys de la rondalla Alma Literana), a Albelda (50 anys de la rondalla de San Roque) i a Esplús (50 anys de la rondalla San Vicente). També s'exposen documents referents a la planificació i construcció del Canal d'Aragó i Catalunya, sobre l'església del Patrocini de Tamarit, o sobre grups musicals històrics de la Llitera del segle passat, des d'orquestrs de ball clàssiques (com la Torrente, los

Navarros o la Gran Avenida) fins a grups de rock com los Farbines (anys 60), Víctimas o Proscritos (anys 80), entre altres.

Tot plegat, ben repartit entre diversos espais i vitrines, a l'abast dels nombrosos visitants que s'hi van adreçar durant els tres dies d'exposició. També es facilitava l'accés a àlbums de postals antigues i al fons de l'extensa biblioteca formada per publicacions relacionades amb la comarca. Cal dir que el CELLIT està digitalitzant una àmplia col·lecció de vídeos cedits per la família d'Antonio Juliá Larrégola, que va ser durant molts anys l'editor de diverses televisions locals (Albelda, Tamarit) i compta amb un important fons de material audiovisual dels anys 80 i 90. Per tal de posar-los a disposició del públic, el CELLIT ha obert recentment un canal a Youtube en el que han començat a posar-hi alguns dels vídeos digitalitzats.

Des de CELLIT es va convidar a tot el personal comarcal a visitar esta exposició, a més dels socis, que hi podien assistir amb familiars o coneguts, per a fer un bonic passeig pel passat. Tant el socis com els que no ho son varen gaudir molt amb un contingut que els transportava èpoques anteriors de la comarca i que permetien reflexionar sobre el pas del temps i l'evolució de la població i del territori. En general, va ser molta la satisfacció pel ben acollida que va ser esta iniciativa del CELLIT.

Vista general de l'exposició
CELLIT

El vodevil de les escombraries lliteranes

// PEP ESPLUGA TRENC

Des de fa uns mesos a la Llitera es viu un estrany i surrealista conflicte al voltant de la recollida de la brossa. En poc temps s'han vist manifestacions, concentracions i protestes veïnals, i fins i tot un ajuntament abandonant el servei mancomunitat de recollida de residus que presta l'ens comarcal als 14 municipis que en formen part. L'esclat del conflicte ha estat la decisió que va prendre l'any passat la Comarca de la Llitera de passar d'un model clàssic basat en quatre contenidors de carrer a un servei de Porta a Porta.

Sens dubte és un tema políticament sensible. La partida econòmica de residus és de les més importants en qualsevol ajuntament i la neteja viària és un tema clau per a guanyar unes eleccions. I, sobretot, un canvi de model com el proposat requereix modificar els hàbits de les persones, cosa no tan fàcil d'aconseguir a curt termini.

La decisió de l'equip de govern de la Comarca de la Llitera no és cap caprici, sinó que ha vingut condicionada per la Directiva Europea de Residus, que obliga a reutilitzar o reciclar un mínim del 55% dels residus municipals el 2025 (un objectiu fixat en el 60% pel 2030 i en el 65% pel 2035). També establiria que l'1 de gener de 2024 tots els estats membres havien de comptar amb mecanismes per a la recollida separada de la matèria orgànica, i obligava els governs a incentivar la prevenció, el reciclatge i la valorització dels residus, i a penalitzar-ne l'eliminació a través d'abocador o incineració.

Fins ara, a la comarca de la Llitera la recollida selectiva estava molt lluny d'aquell 55% a què obliga la legislació vigent (com a la resta del país, per cert). D'acord amb dades de l'any 2024, només el 26% dels residus es van recollir de manera selectiva. La resta s'envia a l'abocador, cosa que amb l'augment de taxes a que obliga la Directiva europea resulta cada vegada més car, un cost que es pot arribar a duplicar si no s'ha separat la matèria orgànica.

És ben sabut que el model que

ofereix unes millors taxes de recollida selectiva, en especial de matèria orgànica, és el Porta a Porta. Hi ha evidències per donar i vendre. És un model que fa molts anys que s'implementa en milers de municipis, que està molt testat i del qual se'n coneixen bé els factors que permeten fer-lo funcionar. També són coneguts els seus obstacles i disfuncions, que no són pitjors que els del model de contenidors al carrer. Això sí, té el problema que requereix d'un major compromís dels ciutadans, que (fins a cert punt) han d'estar pendents d'un calendari de recollida.

Durant aquests mesos a la Llitera l'enrenou ha estat majúscul i els equips de govern municipals han aguantat el temporal com millor han pogut. Hores d'ara, el sistema Porta a Porta ja s'ha implantat a Albelda, Alcampell, Altorríc, Castellonroi, Esplucs, Sant Esteve de Llitera, Tamarit de Llitera i Vensilló. En els petits municipis de la Llitera alta (Açanui, Baells, Camporrells, Peralta i Valldellou), en canvi, per la seva escassa població, es va decidir que continuarien amb el model de 4 contenidors, als que se n'afegiria un cinquè per a la matèria orgànica.

A Binèfar és on hi ha hagut més resistències. En part, perquè és un poble més gran, amb molts edificis de pisos que no sempre reuneixen

Els protagonistes involuntaris del vodevil
P.E.

les condicions idònies per a un Porta a Porta (tot i que s'hi pot aplicar igualment). Però, sobretot, perquè l'ajuntament, governat per PP i Vox, no ha resistit la pressió dels sectors contraris (molt presents a dins del propi consistori). Per tot plegat, Binèfar va rebutjar el canvi i, fins i tot, va quedar fora (o va ser forçat a abandonar, pel seu obstruccio-

nisme) del conveni pel qual cedia la gestió de residus a la Comarca. Tot i això, després ha recorregut aquella decisió i hi ha volgut tornar, però sense assumir el porta a porta. Encara no se sap com acabarà la cosa.

El tema és tan fàcil d'instrumentalitzar políticament, i les xarxes digitals faciliten tant la distorsió d'opinions i la circulació de mentides interessades, que no es descarta que el vodevil continuï una temporada més. Un bon vodevil ha d'entretenir el públic, provocar hilaritat i sorpresa, incloure alguna pantomima i diverses acrobàcies. En el fons, aquest tipus de canvis que afecten el dia a dia dels ciutadans, necessiten d'algué que faci la feina bruta, i la història de les polítiques de residus ens ha ensenyat que, quan els sectors opositors arriben al govern local, solen estar molt contents de trobar-se la feina feta i rarament tornen enrere. És a dir, es continuarà fent molt soroll i algú potser pagarà un preu polític, però el canvi ha arribat per a quedar-se.

La modificació del Nomenclàtor Geogràfic,

// PIETRO CUCALÓN, M. D. GIMENO, CARLES SANCHO

El *Boletín Oficial de Aragón* (BOA) publicà el passat 17 de març un llistat de quasi dos-centes pàgines de la modificació del Nomenclàtor Geogràfic d'Aragó amb l'aprovació per part del Govern d'Aragó el 26 de febrer i, amb anterioritat, el 30 d'octubre del 2024, pel Consejo de Cartografía de Aragón, consell que forma part del Departamento de Fomento, Vivienda, Logística y Cohesión Territorial. La publicació al BOA del llistat causa una decepció immensa i una sensació de clara incompetència. Ningú s'ha molestat en corregir les errades ortogràfiques, la barreja de català i castellà i la castellanització de topònims, ni ha tret les repeticions innecessàries —ficant inclús coordenades diferents d'una mateixa ubicació—, ni ha ordenat els topònims de manera coherent per municipis, ni per comarques, ni per províncies, ni per les tres llengües que es parlen en el territori. Els responsables del llistat i els qui hi van intervenir en les successives aprovacions han quedat ben retratats: el Consejo de Cartografía, el Departamento de Fomento, Vivienda, Logística y Cohesión Territorial i el Govern d'Aragó. A aquella Comissió Assessora de Toponímia d'Aragó (CATA), tan imprescindible per orientar científicament la validació dels noms

Diverses publicacions sobre toponímia del territori, fruit del treball de moltes persones i entitats culturals i científiques c.s.

de llocs que es va crear en l'anterior legislatura, no se l'ha tingut en compte perquè l'actual govern aragonès creu que no cal consultar-la per fixar la toponímia del territori. Este és el resultat lamentable del nostre modificat Nomenclàtor Geogràfic d'Aragó, que cal rectificar de manera immediata, o millor, tornar-lo a fer de nou per gent amb criteri, capacitada i especialitzada si l'administració vol evitar la imatge actual d'incompetència.

Respecte al llistat dels topònims del sud de la Franja, que és el que nosaltres coneixem perquè hi hem treballat des de fa més de quatre dècades, sorprèn per exemple una relació reduïda de topònims que apareixen de Nonasp, molts d'ells castellanitzats —Puente sobre el río Matarranya, Cruz de Mayo, Molino de Roc, Museo Etnológico, Puente

de Algás...—, quan ja es va publicar un mapa i un llistat molt complet el 2021 dins de la col·lecció «Toponímia aragonesa», precisament editada pel Govern d'Aragó i realitzat per l'activa Associació Amics de Nonasp, amb més de dos-centes cinquanta entrades. En el cas de la Codonyera també es castellanitza gran part dels noms de lloc, quan Artur Quintana ha publicat una relació molt detallada de topònims, ben escrits i convenientment localitzats, de més de quatre-cents, en el seu treball *El català de la Codonyera (Terol, Aragó)* (2012). I el mateix es pot dir d'Aiguaviva, d'on publicà Desideri Lombarte *Toponímia d'Aiguaviva. Primera aproximació (Aiguaviva del Bergantes)* (1990), amb més de mig miler d'entrades. En el llistat apareix una relació molt àmplia de noms de lloc de Pena-roja, sense castellanitzar, uns quatre-cents, suposem que gran part extrets de *600 anys de toponímia a la vila de Pena-roja* (1990) que va publicar Desideri Lombarte. Es constata que, en general, en les set viles de parla catalana de la comarca del Baix Aragó apareixen més topònims castellanitzats que a les del Matarranya. Estes són algunes consideracions que podem fer de les noves entrades al Nomenclàtor Geogràfic de Aragón.

ESPARPILLANT PARAULES

Sonalar // Roberto Albiac

De xiquet, si hi havia una part de casa que em despertava particularment fascinació, eixa ere el sonalar: lo quarto dels gats, a on la temperatura sempre ere diferent, a on me sentia un mini Indiana Jones “a la recerca de l'arca perduda”, a on xalava regirant calaixeres de reminiscències ancestrals, entre polseguera, tararanyes i el mascarar de la xaminera.

Avui torno a coronar la cúspide de ca meua, eixe saló de pis bast a on les llumeres marquen dos vessants, a on les rajoles no estan collades sinó apujalades com un sobrant més entre telles, totxanes i culs de ges, pintura o ciment. La vella escalera de les olives s'arropenge a la finestreta que done al tellat, allí s'ha jubilat prop de les caixetes de pots de conserva. Una part dreta que represente un tapís agrícola, a on caboces d'alls i cebes van perdent humitat, a on llavors de pèsols, faves, flors de borraina i draps de suc de tomata escorreguda aguarden la plantació de la pròxima campanya.

A la part esquerra, un vetust museu familiar: la bici de ferro colat que transportave miners, la radiogramola de les novel·les serials, la tele en blanc i negre de pocs canals que havies de canviar aixecant-te, los ninos de damunt lo llit, lo flotador de porexpan... Les caixes de cartró són una part essencial del panorama: la del betlem en aquella colla de figuretes, casetes, tascons imitant montanyes i unes quantes almostes d'arena; les escolars, en llibres i llibretes de sigles obsoletes (EGB, BUP, COU), quadernets de cal·ligrafia en lletra lligada primerenca, dibuixos d'aquell cuiner que volia ser de gran, la “formación del espíritu nacional” a les cartilles dels pares...

Com s'ho fan los dels pisos sense este compartiment tan essencial a un habitatge? Los done el quartet traster per a compilar tants records? Segurament, vivint a una època caracteritzada pels productes d'un sol ús, tot açò haurà fet cap al guano: “qui perd els orígens, perd identitat”.

un despropòsit del govern aragonès

Durant els anteriors governs de 2016 a 2023 els reculls de toponímia als nostres municipis es van fer prou bé i de manera coordinada entre les diferents institucions i entitats. Concretament a la comarca del Matarranya, l'Associació Cultural del Matarranya i el consell comarcal es van coordinar, a partir del 2016, per recollir els noms de lloc de les viles. Per assolir este projecte es van formar grups d'enquestadors i informants voluntaris a uns quants pobles, motivats per la voluntat de recuperar esta part del patrimoni immaterial que està en perill de desaparèixer per la gradual reducció de l'agricultura i la ramaderia. Des del govern aragonès, a través de la Direcció General de Política Lingüística d'Aragó (DGPL), es va recolzar la recollida de dos formes: promovent l'actualització dels topònims en la llengua autòctona al Nomenclàtor d'Aragó i publicant uns mapes toponímics de les viles que van aconseguir completar el treball recopilatori a través de la col·lecció de mapes de «Toponímia Aragonesa». Al Matarranya, Queretes va ser el primer mapa en editar-se el 2020, i li van seguir la Vall del Tormo (2021) i

Torredarques (2023). A la comarca veïna del Baix Aragó-Casp, van aparèixer a Nonasp (2021) i Maella (2023). Al Baix Cinca, Mequinensa (2021). La col·lecció publicà un total de deu mapes: sis pertanyien a viles de parla catalana del sud de la Franja.

En arribar el nou govern, després de les eleccions del 2023, la supressió de la DGPL va significar la interrupció de la publicació de la citada col·lecció de «Toponímia Aragonesa», promoguda per l'anterior executiu, i d'esta manera es

En dels equips de voluntaris amb informadors en plena investigació de la toponímia, en aquest cas de Torredarques, tasca en la que es van esmerçar uns quants anys

CARLES TERÉS

trencà l'impuls que tan necessari resulta des de l'administració responsable per donar continuïtat al programa de recuperació dels nostres noms de lloc. Dos anys després d'un silenci total sobre el tema, el nou govern aragonès publica al BOA este llistat de dos-centes pàgines de noms de llocs, que ens sorprèn molt negativament, en una mostra prou clara de què no s'ha de fer amb el nostre patrimoni immaterial i amb les nostres llengües si és que, realment, es té la intenció de voler-les posar en valor.

ENTRE DOS AIGÜES

Lo Matarranya està de moda // Marina d'Algars

Això diuen a l'oficina de turisme de la ciutat. Algunes persones comenten que han visitat la «Toscana» aragonesa; que volen escapar del bullici, de la feina o de la hipoteca. Suposo que també imaginem que la natura és una ànima viva que ens connecta amb la transcendència i busquen els racons més turístics en una comarca entranyable. Mentre escolto les meravelles que troben en el naixement del Matarranya, la meua pell tremola. On és el riu gelat de l'adolescència, aquell naixement verge, sense passarel·les de fusta al costat de les roques? On és el silenci d'un temps sense retorn? I la neu de l'hivern en aquell escenari on vam descobrir els secrets de l'amor sota l'aigua freda dels tolls?

Jo també respiro al costat de les pedres de l'Algars o del Matarranya, els de sempre, però no hi trobo la calma que busco. Sembla que aquí no hi ha cap cosa significativa i penso allò del moviment d'una papallona a l'altre costat del món i la seua repercussió en l'extrem contrari. La vida em pesa tant que busco el refugi en el paisatge de la nostàlgia. Recordo l'aigua d'abans i ara hi veig una passarel·la de persones que fugen de

la guerra a través del mar. La veïna pensa que qui ve de fora en pren les ajudes del govern sense cap esforç. I em tremola la pell en sentir-la. També quan no puc suportar l'impacte d'una xiqueta arrancada dels braços de sa mare que és immigrant en un país governat per un psicòpata, un boig *demòcrata* que desplega la policia en la ciutat de cinema i avantguardes per arrencar la xiqueta nascuda allí de la negra, o mulata, o pobra, perquè ella és immigrant, perillosa i ha de marxar. I tremola quan recordo davant les pedres del riu de la meua joventut l'amic que treballa quasi en solitari per tal d'aconseguir l'alliberament del seu germà segrestat a Guinea Equatorial pel dictador Obiang? Les imatges dels bombardeigs, les llàgrimes, la sang vessada convertides en rutina, s'obstinen a fer-se presència, són tossudes i em pregunto cap a on mirem quan fugim de l'estrès de la nostra vida confortable. És impossible escapar-me dels pensaments que em pesen com la vida, ni entre els dos rius del meu poble que estimo ni del Matarranya que està de moda. Malauradament, l'edat, en lloc de donar-me respostes, cada volta em planteja més preguntes.

Jesús Moncada a Móra d'Ebre

// AAL

Móra d'Ebre, com el seu nom indica, és un vila situada a la riba del riu que connecta el sud de Catalunya amb l'interior de la Península, dita Ibèrica justament en relació al nom d'aqueix curs fluvial. Una població que sempre ha estat un nus de comunicacions important, a redós del qual va nèixer, bàsicament com a conseqüència del ferrocarril, una altra, Móra la Nova. Móra, nova o vella, és un dels punts més calents de Catalunya, al bell mig de l'anomenada cubeta de Móra, emmarcada per dos congostos del riu, el pas de l'Ase al nord i el de Barrufemes aigües avall; i per les serres, a Llevant, del Tormo i de Tivissa i, a Ponent, de Cavalls i de Cardó. A més de la relativa proximitat geogràfica a la Franja, també s'hi ha interrelacionat tradicionalment amb Faió i amb Mequinensa, a través de la navegació fluvial i dels dits camins de sirga. Històricament, a més, tota aquesta rodolada havia estat possessió de la Baronia ribagorçana d'Entença.

Entre altres atractius, i conscient que no es tracta ara de parlar de turisme, Móra celebra, ja des de 2007, Litterarum, que segons els seus patrocinadors és una "fira professional que promou obres de qualsevol disciplina de les arts de l'espectacle basades en textos literaris", i que inclou entre les seues activitats la ja tradicional Fira del llibre ebrenc. Enguany, a més d'obrir-se la llengua occitana, s'ha obert també decididament cap a la Franja, i així va ser presentada el dia 17 de maig a Calaceit, localitat que ha adquirit la condició de subseu de Litterarum. I, en la mateixa línia, el 19 del mateix mes, al teatre La Llanterna de Móra, va tindre lloc l'acte d'inauguració de l'exposició "Mequinensa! Fotografies de Jesús Moncada", cedida per l'ajuntament de Mequinensa. Un acte al qual va ser convidada formalment l'Acadèmia Aragonesa de la Llengua.

En una tòrrida tarda de maig, que de ben segur només presagiava les que estaven per arribar el mes següent, es va obrir al públic

el conjunt de fotografies, com a homenatge al seu autor en el vintè aniversari de la seua defunció. Un repertori gràfic de la realitat del poble vell, avui davall les aigües i justament abans de la seua desaparició definitiva, presentat a través d'uns plafons col·locats al vestíbul del Teatre. Va encetar els parlaments el director de la Fira, el valencià Lluís-Xavier Flores, qui, després d'obrir amb una salutació als assistents, va destacar el paper de Moncada en la mitificació de l'entorn ebrenc al qual pertanyia, així com la seua importància com a figura cabdal de la literatura catalana contemporània, tant pels aspectes qualitatius de la seua obra com per la projecció internacional que aquesta ha assolit.

En el torn de les intervencions més institucionals, Darío Vidallet, regidor de Cultura de Mequinensa, va agrair la deferència de l'ajuntament de Móra d'Ebre per haver al-

bergat l'exposició. Rubén Biarnés, alcalde de la localitat acollidora, acompanyat de Montse Pineda, regidora de Cultura, va posar en relleu la importància de fomentar les relacions entre viles que comparteixen una mateixa llengua i, alhora, un patrimoni fluvial que és justament el que va posar en valor Moncada en el conjunt de la seua obra.

Posteriorment Ramon Sistac, professor emèrit de la Universitat de Lleida, en la seua condició de membre i en aquest cas representant de l'Acadèmia Aragonesa de la Llengua, sense estalviar crítiques a la situació actual del català a l'Aragó, va glossar la influència, tant lingüística com literària, de l'autor mequinensà en l'àmbit de la comunitat catalanoparlant en primera instància, però també en el de la cultura europea, ja que els seus valors ultrapassen les fronteres per esdevenir universals. Finalment Javier Rodés, tècnic de cultura de l'ajuntament de Mequinensa, va fer la presentació guiada pels continguts de l'exposició, que així va poder ser apreciada, entre elogis, pels nombrosos assistents que es van atrevir a desafiar la immensa calorada.

Amb posterioritat a la inauguració i després d'un pisolabis, es va representar en el mateix teatre l'obra "Pompeu Fabra s'escriu amb ce trencada", de Jordi Hervàs Solà, a càrrec de la companyia Terra Teatre.

Dos moments de la presentació, amb el director de Litterarum, Lluís-Xavier Flores, (dalt) i l'alcalde de Móra d'Ebre, Rubén Biarnés (davant)
MONTSE PINEDA

styli **33** locus

Publicació d'Iniciativa Cultural de la Franja: una eina d'intercanvi literari

Iniciativa Cultural de la Franja

Publicació d'Iniciativa Cultural de la Franja

Direcció:

Raquel Llop
Vicent Pallarès

Consell de redacció:

Esteve Betrià
Pep Espluga
Loli Gimeno
Carme Messeguer
Ramon Mur
Artur Quintana

Disseny:

Esteve Betrià
Ricard Solana

Redacció

Sagrat Cor, 33
44610 CALACEIT
redaccio@tempsdefranja.org

Impressió i producció

Terès & Antolín s.c.
info@teresantolin.com

Dipòsit legal: TE-57/2009

'Licantropia': terror i territori

Charles Terès, amb la seva obra *Licantropia*, ens transporta a un univers on es fusionen elements de la novel·la gòtica i el millor del fantàstic contemporani, i ofereix als lectors una proposta literària genuïna i potent. Aquesta obra, publicada per primera vegada el 2011 i guardonada amb el prestigiós Premi Guillem Nicolau, s'ha convertit en una referència per a tots aquells que recorren les sendes de la literatura fantàstica catalana, així com per als lectors atrets per les històries profundament arrelades als territoris de la Franja. Amb una prosa rica i matisada, i un treball lingüístic rigorós, Terès ens ofereix una història que explora amb força les arrels familiars, la naturalesa humana i l'íntima connexió dels personatges amb la terra.

La novel·la s'inicia amb un primer capítol ambientat al segle XVIII: hi trobem mossèn Magí, un missioner destinat a zones remotes de la serra, que pateix una experiència aterridora que assenta la base d'un to inquietant i gòtic per a tot el relat. Aquest episodi inaugural actua com a portal cap al món on el sobrenatural conviu de manera incòmoda amb allò humà i li obri la porta a un univers narratiu que transcendeix l'època i el temps.

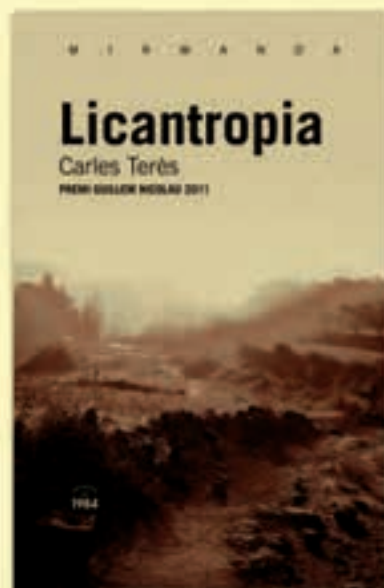
De manera àgil, la narració salta al present, on coneixem en Llorenç, fotògraf originari del Matarranya, que puja fins a la serra de la Pobla amb la intenció de capturar imatges d'un casalot abandonat que domina el paisatge. En aquest escenari, tot i pensar que només documenta l'espai, en Llorenç resta completament aliè a la connexió ancestral que el vin-

cula amb aquelles pedres i amb la terra mateixa. Aquest lligam ocult s'obrirà a mesura que descobreix un secret mil·lenari: l'antic mite de la licantropia, una llegenda amagada entre els plecs del temps i dels comportaments humans.

De fet, *Licantropia* és, sobre el fons, una història de recerca interior i descobriment dels instints que en Llorenç, com molts de nosaltres, havia reprimit o ignorat. En avançar la trama, el protagonista va desentrellant la pròpia història i la de la seva família política, sobretot arran de la lectura d'un vell manuscrit que revela, amb una prosa antiga i poderosa, episodis de la vida del mossèn Magí i la seva relació amb la regió al segle XVIII. És en aquest manuscrit, entre fulls es-

tripats i cal·ligrafia irregular, on es descriuen les experiències amb la gent de la serra i es parla d'una presència fosca i primària, relacionada amb el perfil del llop i les seves coses.

Aquest transitar constant entre passat i present és un dels trets més suggeridors de la novel·la. Mentre el relat de mossèn Magí crea una atmosfera de llegenda gòtica i terror ancestral, les passes d'en Llorenç ens situen en el món contemporani, un món que creiem conèixer, però en què encara resten forces ocultes i instints primaris. Aquest contrast entre èpoques permet a Terès reflexionar sobre temes universals: la por que atreu i allunya al mateix temps, la violència que viu latent a cada persona, la necessitat o el desig de buscar la veritat del nostre passat i, en fi, l'ús del mite del llop com a metàfora central d'allò que som. El llop representa tant allò que temem de nosaltres mateixos —els instints, la ferocitat—

com allò que anhelem: la llibertat salvatge, l'autenticitat, la connexió amb la natura.

Un altre dels punts forts de *Licantropia* és el treball lingüístic que caracteritza Carles Terès. Tot i haver nascut a Barcelona, l'autor està arrelat al Matarranya des de fa dècades, i això es reflecteix en el català que fa servir: un català que respira la manera de parlar pròpia de la Franja, rica en girs i expressions autòctones, però que evita la sensació de forçada estandarització. Terès aconsegueix un equilibri subtil entre el registre estàndard i els recursos dialectals, dotant la narració d'un to genuí, arrelat, autèntic. Els diàlegs —impregnats de modismes i localismes— col·loquen el lector directament en aquell entorn i fan que la identitat territorial emergeixi amb força a cada pàgina.

Pregonaven l'hora de la missa del dia següent, en un castellà monolític que, segons els seus càlculs, devia ser la llengua familiar d'un vuit per cent dels que podien sentir el pregó. La paradoxa lingüística de la comarca també l'havia assumida, però encara li grinyolava l'estrany fenomen que feia del micròfon un aparell màgic que transformava la llengua catalana dels pobletans en castellà.

La narrativa s'articula amb una estructura alternant entre passat i present. D'una banda, la història de mossèn Magí se situaria més o menys al 1780, enmig de la tonsura i la manera de viure de l'època. De l'altra, en Llorenç desenvolupa la seva vida en el context del segle XXI —posant sobre la balança el món modern, les eines tecnològiques i la fragilitat emocional contemporània. Aquest joc de temporalitats no només configura l'atmosfera, sinó que es converteix en un recurs temàtic: la memòria ancestral, les ferides del passat, les presències que no se n'han anat del tot. El contrast literari obre una pregunta constant: fins a quin punt estem lliures del llegat històric i de les passades violències?

El llop, com a figura central i metàfora, cobra una importància simbòlica de gran volada: representa la dominació dels instints, el contrast entre la vida civilitzada i l'expansió primitiva que, en situacions de descontrol o crisi, pot emergir amb força. Però també és un símbol de la llibertat envoltada de misteri, que en Llorenç desperta, i el fa veure, foto-

gràficament i emocionalment, que és molt més que un home contemporani amb una càmera: és també un ésser vinculat a la natura i al que la història s'ha endut.

Imaginà l'Agustí enmig de l'espessa boscúria, caminant cap a un destí que només ell sabia, insensible a les esgarrinxades i a la por de la foscor. Un Agustí àgil i fort, silent i afamat. L'envai un sentiment de compassió cap al seu cunyat i, alhora, una espurna d'enveja per la llibertat extrema, animal, de què gaudia.

Els paisatges del Matarranya esdevenen un tercer protagonista de la novel·la. Terès dibuixa muntanyes, boscos, camins i masos buits amb una precisió quasi fotogràfica, i, de nou, la prosa s'alça com a vehicle que fa que el territori respire i esdevingue present. Aquesta presència geogràfica és bromosa, perquè d'una banda transmet la bellesa salvatge de la terra, però de l'altra transmet la foscor i la por: és en aquests escenaris on es fan presents les ombres, les preguntes i els dies que amaguen presències antigues, les forces que dormen entre les pedres i la vegetació. El protagonista —i el lector amb ell— camina per un escenari que sembla tranquil, però que amaga la possibilitat d'un esclat primitiu i d'un contacte amb el que no és totalment racional.

Terès juga magistralment amb el terror psicològic i el misteri, evitant el recurs fàcil de l'ensurt sobtat o la violència explícita. En comptes d'això, construeix tensió i malestar amb subtils: sorolls inesperats, ombres que s'allarguen, silenci que prem l'ànima, sensació de ser observat. Aquesta línia narrativa recorda molt l'horror còsmic de Lovecraft: és la percepció que hi ha alguna cosa més, alguna cosa superior a la capacitat de raó, una força desconeguda i immensa que posa en crisi la percepció quotidiana. La presència d'aquest horror no és escandalosa, però és persistent: acompanya cada pàgina i fa que el lector s'interroge sobre la normalitat. És justament l'absència d'explicacions clares el que crea una atmosfera d'inquietud profunda. Uns exemples:

Mentre avançava pel bosc va tenir la sensació que alguna cosa el seguia, silenciosa i furtiva. Alguna cosa que no era un porc senglar.

Sempre li havia agradat passejar de nit, era una bona manera de refrescar els pensaments, de desfogar tensions. Aquella matinalda, en canvi, sentia un desassossec molt semblant a la por. El bosc, a les hores obscures, adquireix una entitat compacta, sòlida, que vigila severament els qui gosen endinsar-s'hi.

En arribar a l'indret de la roca del Frare li semblà sentir un murmur com el brunzir d'un insecte, potser una veu apagada. Se li eriçaren els pèls del clatell i girà cua.

Més enllà del terror, *Licantropia* és una novel·la que convida a pensar sobre la condició humana, les arrels familiars i allò que hem heretat del passat. Els lligams d'en Llorenç amb la resta d'elements —manuscrits antics, fotografies que capturen la llum però també les ombres, la terra que uneix generacions— conviden a reflexionar sobre la memòria col·lectiva, sobre com les històries familiars, oficials o no, determinen el present. Enfrontar-se a aquest llegat equival a enfrontar-se a un mateix, a qüestionar la pròpia identitat i a admetre que hi ha parts latents que poden despertar quan menys t'ho esperes.

En resum, *Licantropia* de Carles Terès és una obra carregada de simbolisme i amb una càrrega profunda, que combina el millor de la novel·la gòtica —amb vestigis del terror ancestral i el misteri obscur— amb una reflexió sincera i punyent sobre la identitat, la memòria i els vincles amb la terra. Terès ha construït una obra que, malgrat arrelar-se en la tradició del fantàstic català i en detalls històrics, arriba a parlar de temes universals i atemporals: la recerca del jo, el reconeixement dels instints més ocults i la constatació que no estem alliberats del passat. Un debut literari que no només destaca per la seva qualitat metafòrica, estructura i llenguatge, sinó també per la seva capacitat de submergir-nos en un univers narratiu tan real com inquietant i evocador. Durant la lectura, el lector es veu atrapat, a la vegada, per les ombres del passat i per les imatges d'un territori que perdura, i que, de tan conegut que és, encara és capaç de sorprendre'ns i fer-nos tremolar.

Vicent Pallarés

Despullem cos i ànima

Juli Micolau

Som instant i record d'un amor inimitable.

Qui sap si demà el secret estarà obert
i serà vençut per cert cavaller honest.

Ara encara ho tenim tot hermètic
com si es tractés d'un misteri irresolt
amb ganes de soltar el pes del llast
per poder avançar, respirar aire fresc
i explicar-se al mateix temps, explicar,
si voleu, que tot és possible, realitzable,
a través d'un gran somriure interior,
lliure i tolerant com pensament encès
que està a punt de fondre's pel joc
d'un foc eròtic intens; així sumem
lo desig de la carn al somni futur,
però sense corda, fil d'aram o vencill
sinó amb lligam per subjectar l'afecte,
diria que per fer l'enllaç d'unir-se
amb tota classe d'embolics
per l'encant de la passió,
per l'encant d'un cor tendre
que no vol conèixer el seu límit,
més bé viure experiències.

Bon coixí

Assumpció Perna

Aquell llegat a l'ombra
que un dia es va fer nit
proclamo amb tendresa
que va ser un bon camí.

Misteris de la vida
teixits que van patir
hiverns sense bonança
estius de dur caliu.

Us veig si miro al cel
fent-me de bon coixí
il·luminant anhels
com tendre mà d'amic.

Escrits de vella tinta
en un bell pergami
els punts que fossin d'or
les lletres d'argent fi.

Per recordar la història
d'aquell passat antic
que m'omple la memòria
amb aigua del meu riu.

18 d'agost. Visita a la borda de Rigatell (Betesa), on el meu pare guardava el bestiar quan era un nen.

Les fades del cap de la vila

Assumpció Perna

Al cap de la vila
hi dormen les fades,
pels racons més bells
preparen beuratges.

Reparteixen flors
als sers invisibles
i canten cançons
d'amor i de riure.

Vestides d'un blanc
que mai no s'embruta,
treballen de nit
al so de la lluna.

Captaires de sons
recullen històries
perquè els més petits
escoltin bells contes.

Hi viuen contentes
hi cusen vestits
per les nines velles
que van deixar allí.

Fan foc a l'hivern
amb teies i torxes
per veure les ànimes
de quan eren mortes.

Les van castigar
només per ser bones
i guarir malalts
«les van fer ses ombres».

Ja van alletar fills
i van cuidar les àvies
ja van dormir les nits
«quan eren a les gàbies».

Les ales de volar
les han plegat al cos
desitgen descansar
en aquell dolça redós.

Hi viuen senzilles
en silencis muts
ja no enraonen
quan no veuen «llum».

Mestres de saviesa
de blancs pensaments
entreguen nuesa
vesteixen anhels!

Mestres d'esperit,
no van morir mai!
Si les voleu veure
mireu cel enllà!

«A les nostres mares,
a les nostres àvies,
a les nostres...
amb agraïment.»

L'infern protector

Juny de 1895, Peralta de la Sal, la Llitera, per enèsima volta el jove Gil P.J., veí sord-mut del carrer Major i amb desordres mentals, pateix una crisi greu d'ansietat. Josep C.V., el doctor de tota la vida, resideix ben bé al costat, amb la qual cosa els pares de Gil no dubten a anar-li a demanar assistència mèdica. Josep, que coneix el cas, s'hi atansa de seguida. I, a diferència d'altres vegades, se les veu de tots els colors per tractar de calmar l'angoixa del noi. Quan al cap d'una hora llarga sembla que l'alteració de Gil ha minvat, el metge decideix acomiadar-se. No obstant això, el pacient reitera que voldria que el doctor Josep es quedés una estona més. Josep va atrafegat i, per tant, declina l'opció d'allargar la visita. El noi s'ho pren malament. En l'incís que el metge és en el portal, d'un rampell Gil arplega d'una calaixera una pistola, probablement de les guerres carlines. I etziba, sense contemplacions, un tret a Josep, que miraculosament s'incrusta a la paret. Gairebé sense temps per poder reaccionar, el sord-mut li engalta un segon tret, també a boca de canó, que va directe al cor del metge. El dolor és horrorós. Així i tot, el doctor no defalleix. Se'n va cames ajudeu-me a ca seua. Per tal de no dessagnar-se, amb una mà prem, amb força, allà on ha rebut el fatal impacte. L'insuportable dolor per-

sisteix. Amb la mà no deixa de subjectar l'exterior de l'americana de pana, que duia botonada, en el punt que coincideix amb el cor. Josep, convençut que li ha arribat l'hora, demana a la muller que avisi al capellà a fi i efecte de rebre la extremunció, atès que el temps li corre en contra. A ran dels planys del moribund, el sacerdot s'afanya a donar-li el sagrament, que amb el gec posat no deixa de tenir la mà a l'alçada del cor. Tot i que el mossèn i la muller el traslladen de la sala d'estar al jaç de mort, Josep manté la mà enganxada a la gec. Els minuts, els quarts, les hores, van transcorrent i, malgrat la intensitat de l'agressió, el malferit metge respira. Arriba un moment que Josep se sent esgotat de tenir tant de temps la mà a ran del cor. En l'instant que la retira, constata que hi ha un trau a l'americana de pana. Però que la bala de plom ha estat repel·lida. El portacigarretes de plata, que sol dur a l'infern, la butxaqueta de l'interior del gec, ha evitat el pitjor. Alhora s'adona que el dolor prové de les dues costelles trencades per l'impacte d'un tret accionant tan a prop. El "dotor" de Peralta va veure les estrelles, però d'un infern que va ser clement.

Quim Gibert

La Franja, un ponent ple d'electricitat

// QUIM GIBERT

«Carretades de gent sense carnet d'identitat / Travessant aquell riu mil·lenari i sagrat / Ulls, espelmes i estels fan un llibre no escrit / Que prediu un final ple d'electricitat.» Entre d'altres estrofes així retratava Jaume Sisa un «lloc per inventar». Més enllà del fragment del galàctic cantautor, la inventiva ve a ser una pràctica recurrent entre els mortals.

Europa, el nom del vell continent, procedeix d'una deessa fenícia. Fenícia és l'equivalent aproximat de l'actual Líban, vessant del Pròxim Orient. I Amèrica, del nom Amèric. Sens dubte, són invencions atès que sortosament les persones gaudim d'aquest do. O, potser, és un dels sentits encara no formalment reconeguts.

No se'm fa estrany que, a ran d'uns textos publicats en el setmanari *Canigó*, entre 1976 i 1977, una colla de joves preocupats per l'esdevenidor de la llengua en el Matarranya, el Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça Occidental, s'empesquessin l'expressió Franja de Ponent. Es tractava d'emplaçar en el mapa uns topants limítrofs catalanoparlants, a l'oest de la Catalunya autonòmica. Quim Torrent fou l'artífex de l'escaient denominació, amb el suport de barcelonins, partidaris dels Països Catalans, i d'estudiants de les esmentades comarques, que les tardes de dissabte s'aplegaven en el Centre Comarcal Lleidatà, a la plaça Universitat.

Ras i curt, Catalunya Nord fou un terme que Llorenç Planes va crear el 1970. El periodista rosellonès Carles Sarrat assenyala que ha estat admès fins i tot en el vocabulari en llengua francesa. Sarrat matisa que la denominació «Catalunya (del) Nord, ja havia aparegut als anys trenta al si del moviment Nostra Terra però sense arrelar.»

Si el poètic Sisa es va empatal·lar la surrealista República d'A i Planes va activar l'expressió Catalunya Nord, Torrent va batejar unes contrades ignorades, sota administració d'Aragó, que gaudeixen d'un tret diferencial que les

caracteritza. Fou una bona pensada. Ho delata la fal·lera aragonesa per apropiat-se del nom Franja. Si bé és veritat que, al seu torn, les autoritats governamentals d'Aragó van canviar el cognom Ponent pel d'Oriental. La designació Ponent inquietava: contra pronòstic s'afermava a tot drap.

La modificació de cognoms no és un cas inèdit. A la Franja fins i tot les nissagues familiars, en força casos, han estat suplantades. Un dels exemples més ben trobats, per explicitar-ho, és el de Lombarte, traducció mal feta de Llombard al castellà. L'agosarat traductor potser ignorava on era la Llombardia. I que el gentilici del territori nord-italià, en llengua castellana, correspon a lombardo. I és que Lombarte no vol dir res en cap dels idiomes coneguts. La poca traça del funcionari patriòtic confirma que la castellanització en els llinatges a la Franja de Ponent. En temps reculats l'esmentada manipulació lingüística també es va produir a la regió de Múrcia. I, amb la desfeta de l'imperi austrohongarès, es va engegar la italianització, cognoms de família inclosos, del sud del Tirol (Alto Adige per Itàlia), d'expressió alemanya.

La substitució per Oriental, tornant a la nostra Franja, va ser quelcom reactiu. I és que els partidaris de dir-ne Oriental no solen tenir massa interès amb la diversitat autòctona no castellana. Ans al contrari, s'estimen més passar-la per alt i, com aquell que no vol, que la suposada distorsió lingüísti-

ESQUERRA:
Quim Torrent
DRETA:
Alcampell,
toponímia
tergiversada
Q. G.

ca s'esvaeixi més d'hora que tard. Sobretot si aquesta diversitat cal associar-la al fet català. Si la llengua pròpia de la Franja fos l'anglès, els diferents governs aragonesos del règim del 78, l'haurien tractat com ho fan amb el català?

És cert que també es fa servir la denominació Franja d'Aragó, a l'estil tercera via, de cara acontentar uns i neutralitzar els que diuen Ponent. Una ridícula tercera via ha estat oficialitzar Alcampell, vila de la Llitera, com si fos una solució salomònica entre El Campell (o Lo Campell), el topònim correcte, i Alcampel. Ni Alcampell ni Alcampel tenen cap significat. Són fórmules per evitar la denominació genuïnament catalana. Tant és així, que El Campell etimològicament fa referència a un petit camp.

Temps enrere algú va escriure que si hi ha un indret, al qual podríem anomenar Franja d'Aragó, hauria de ser la *mesetaria* Molina de Aragón i la seua comarca. És el principal nucli urbà del *Señorío de Molina y del Alto Tajo*, dins de la província de Guadalajara. La de Saragossa és la província aragonesa que hi ha més a prop, a 35 km, de la castellana vila de Molina de Aragón. No s'aixecaria un rebombori eixordador si, en el principat català, hi hagués un poble fronterer amb el nom d'Ivars d'Aragó o La Torre de l'Aragonès? Els reclams envers l'Arxiu de la Corona d'Aragó no s'han fet esperar. No vull cridar al mal temps, però sorprèn que pel barceloní carrer d'Aragó ningú hagi alçat la veu. Es estrany, oi?

Pluja de mort a la Portellada

// LLUÍS RAJADELL

El 26 de març de 1938 cinc avions italians al servei de Franco van llançar la seua càrrega de bombes sobre el poble. Van causar cinc morts entre els veïns. I no va ser l'únic bombardeig que va patir el lloc durant la Guerra Civil

Josefina Rallo, una veïna de la Portellada, va veure a les nou del matí del 26 de març de 1938 com els germans Miguel i Casiano Serrat, amagats entre unes cases, li feien senyals asparentoses per a que s'amagara al seu costat per a protegir-se del bombardeig de l'aviació italiana mentre les primeres explosions feien tremolar el poble. No va voler reunir-se amb ells i va buscar un altre amagatall. Una decisió que li va salvar la vida aquella funesta jornada, on, a més dels germans Serrat, van morir tres veïns més sota les bombes que va llançar una esquadra d'avions Savoia italians al servei de l'exèrcit franquista.

L'Associació Cultural Rostoll de la Portellada ha documentat aquella tràgica jornada de la Guerra Civil, a més dels altres dos bombardejos que va patir el poble durant els dies anteriors i següents, encara que estos no van deixar víctimes entre el veïnatge.

Les investigacions als arxius de l'Ufficio Storico dell'Aeronautica Militare italià han permès recuperar les imatges de l'atac de la aviació legionària italiana dels dies 26 de març i 1 d'abril. També existeix constància d'una operació el dia 20, pendent de documentar documentalment i que, segons ha comprovat l'Associació Cultural, va deixar un mort entre les tropes republicanes

que hi havia al poble. Un certificat de defunció indica que un soldat va morir el dia 21 a l'hospital de la Portellada degut a l'atac. En este cas, els explosius no van caure al casalici.

Les tràgiques conseqüències del bombardeig del 26 de març van ser investigades l'any 2022 per l'historiador Marcos Micolau, que va precisar els noms de les víctimes i les circumstàncies de la seua mort. Aquella jornada negra van morir Avelina Martí, Evarista Bayod — que estava embarassada — i la seua filla de tres anys Ángeles Albesa Bayod així com els germans Miguel i Casiano Serrat. Els cinc avions responsables, que es van enlairar de Logronyo, podien transportar 2.000 quilos de bombes cada un, però es

desconeix la quantitat exacta que va caure sobre la Portellada aquell dia, principalment entre els carrers Portell i Pla.

L'historiador indica que les víctimes encara hagueren sigut més de no ser perquè el poble estava mig buit llavors. Bona part dels veïns havien marxat a viure a coves i masos del terme per por als bombardejos. L'investigador conta que a una cova hi van arribar a viure durant tres dies i amb molt poca aigua 21 persones, entre elles uns quants xiquets. També destaca el cas d'un naixement registrat dins d'un d'estos refugis improvisats.

Encara que el motiu documentat per atacar el poble va ser una suposada concentració de tropes republicanes, Micolau aclareix que

aquesta podria ser només una excusa perquè l'objectiu principal era estendre la “por” entre la població i les tropes governamentals i provocar la desmoralització dels republicans en plena ofensiva d'Aragó a la primavera de 1938. Dins de la mateixa campanya, s'emmarca el sagnant bombardeig d'Alcanyís del 3 de març de 1938, investigat per l'historiador José María Maldonado i que va deixar cinc-cents morts, segons algunes estimacions.

L'ofensiva d'Aragó acabaria amb l'arribada dels franquistes al Mediterrani i la partició del territori fidel a la II República, pràcticament una sentència de mort per al règim republicà.

L'Associació Cultural ha complementat la informació sobre el tercer bombardeig a l'arxiu aeronàutic italià, encara que, comenta Marc Villoro, membre

1938,
bombardeig
de la
Portellada
ARXIU

de Rostoll, no queda gens clara la motivació de l'atac. No hi ha constància de cap concentració de tropes republicanes al lloc del bombardeig, prop del Mas de Belenguier. Entre les possibles finalitats de l'operació, podria estar que el riu Tastavins va marcar temporalment la línia del front de guerra i que, molt a prop, està el pont de la carretera que va d'Alcanyís a Vallde-roures, que travessa el riu i que podria ser també un objectiu militar en aquells moments.

El bombardeig del dia 26 de març els cinc avions van deixar caure bombes de 50 quilos de pes cada una, un exemple n'és la que va aparèixer casualment fa pocs anys dins del poble. Marcos Micolau explica que el model d'aparell utilitzat, el Savoia SM.81, era antiquat en aquell moment i si es va utilitzar va ser per la manca d'oposició de l'aviació republicana, molt debilitada llavors. Les naus van enlairar-se de Logronyo amb l'única missió d'atacar la Portellada i retornar a la base.

L'acció del dia 26, que acaba de ser documentada per l'Associació Rostoll, va comportar un desplegament molt més ampli d'avions ita-

Bomba d'aviació descarregada sobre la Portellada el 1938
LL. R.

lians difícil de justificar. Van intervenir 15 aeronaus que van llançar 50 bombes de 50 quilos cada una, a més de 392 de 15 quilos. Les aeronaus legionàries van aixecar el vol des de Tudela (Navarra). Els documents de l'arxiu italià indiquen que l'objectiu era castigar "posicions enemigues" en un lloc on "l'enemic intenta resistir". L'hora de la potent incursió aèria va ser també les nou del matí.

L'Associació Rostoll no sap que en aquell lloc i aquell dia hi hague-

ra cap concentració de forces republicanes que justificara el massiu bombardeig. En este cas, tampoc tindria massa sentit l'objectiu genèric d'atemorir als combatents i a la població civil republicans perquè els explosius van caure lluny de nuclis de població. La contrapartida positiva és que, a diferència del dia 26, no hi va haver baixes provocades per la pluja de bombes, més de 400, que va caure fa quasi un segle "a l'est de la Portellada", com indica, lacònic, el part de guerra.

SE VA SOLSINT

El Jerom i l'Úrsula von der Leyen // Patrici Barquín

Quan los soldats mexicans van fer l'escabextina de dones i nens apatxes, el bo d'en Jerom no era més que un guerrer al que acabaven de matar a tota la família. Això el va legitimar per a liderar la unió dels diferents grups apatxes que van aniquilar a tota la guarnició mexicana artífex de la matança inicial. Fins astí tots contents (sí, ja ho sé, tret dels morts), Jerònim va esdevenir un prestigiós guerrer i els seus van quedar plenament satisfets amb la venjança i la qüestió és donava per acabada. Però Jerom havia iniciat un camí de no retorn. Al llarg de la seua vida, el guerrer transformat en cap de tribu, va voler continuar fent la guerra ignorant les dinàmiques culturals dels apatxes per a estes qüestions.

Ara, surt una Úrsula qualsevulla que, pel que sigue, ha passat una mala nit i te diu que ens hem de preparar per la guerra i hi ha un mena de consens generalitzat de la inevitabilitat d'allò que diu la von der Leyen. A les societats apatxes (i a moltes altres, encara ara), no n'hi havia prou en què un cap digués que tocava anar a matar i esbudellar. Sense una raó clara i consensuada, les societats, mal anomenades primitives, no volien anar a la guerra i això vol dir que sense una convicció plena no es jugarien la vida a la babalà.

Jerom va passar tota la seua vida intentant convèncer als seus de fer la guerra, d'acabar allò que per a ell només havia començat i que per als seus ja havia acabat del tot. Tal va ser

la insistència del cap apatxe que va fer partides de guerra absurdes acompanyat per dos joves guerrers als que havia enganyat en falses promeses, sent estes les expedicions més nombroses. Tot això ho explica Clastress a partir de les memòries del cap apatxe, però a Hollywood pareix que eix relat no els hi convenia com a forma de distracció per a dues hores de butaca i palometes, així que van decidir transformar-lo de trastornat en heroi de guerra. Pel que sembla, la venjança és més distreta que el patetisme de voler fer la guerra i que no et segueixi dingú o, potser, si haguessen explicat la veritable situació del pelloja, les conclusions generalitzades que haguérem extret com a espectadors podrien resultar perilloses per al desenvolupament de la societat moderna.

La història està plena de situacions similars. Caps de tribu que, obsessionats per la guerra, arriben al punt d'eixir sols a matar (pareix que eren uns païos conseqüents) i acaben travessats de fletxes com el bo d'en Sebastià. Tal va ser el cas del guerrer Ianomami Fusiwe.

Així que, potser, va sent hora de reprendre antigues tradicions i abandonar a les Úrsules van der lo que sigue davant les fletxes enemigues mentre continuem rient, ballant i amant; los tres pilars fonamentals sobre els que construir eixes vides que encara hem d'acabar de solsir.

9 de cada 10 incendis són causats per persones

Al bosc, tota imprudència és fatal.
Si fas una barbacoa pots provocar un foc.

Evitar-ho i protegir-te comença amb tu.

Si veus foc o fum, truca al 112.
Informa-te'n a incendis.gencat.cat

Diputació
Barcelona

Generalitat
de Catalunya

El Govern de
Tothom